

Η κοινωνιολογική προσέγγιση

Νέα επίπεδα πραγματικότητας
Η κοινωνιολογική φαντασία
Μικροκοινωνιολογία και
μακροκοινωνιολογία

Η εξέλιξη της κοινωνιολογίας

Αύγουστος Κοντ: Ο πατέρας
της κοινωνιολογίας
Χάριετ Μαρτινό: Φεμινίστρια και
μεθοδολόγος
Χέρμπερτ Σπένσερ και κοινωνικός
δαρβινισμός
Καρλ Μαρξ: Ο ρόλος της πάλης
των τάξεων
Εμίλ Ντιρκάιμ: Κοινωνική ολοκλήρωση
και κοινωνικά γεγονότα
Μαξ Βέμπερ: Υποκειμενικότητα και
κοινωνική οργάνωση
Αμερικανική κοινωνιολογία
Σύγχρονη κοινωνιολογία

Θεωρητικές προσεγγίσεις

Η προσέγγιση του λειτουργισμού
Η προσέγγιση της κοινωνικής
σύγκρουσης
Η προσέγγιση της κοινωνικής
διαντίδρασης
Χρησιμοποιώντας τις τρεις προσεγγίσεις

Διεξάγοντας έρευνα

Η λογική της επιστήμης
Πώς συλλέγουν τα στοιχεία τους
οι κοινωνιολόγοι;
Τα βήματα της επιστημονικής μεθόδου:
μια κοντινή εξέταση
Η δεοντολογία της έρευνας

Πλαίσιο 1.1 Κοινωνικές ανισότητες:
Το Tally's Corner στον 21ο
αιώνα

Πλαίσιο 1.2 Η κοινωνική έρευνα στην
πράξη: Μελετώντας την
παγκόσμια ανισότητα
στο εσωτερικό των ΗΠΑ

Ολοι μας είμαστε κοινωνικά όντα. Γεννιόμαστε μέσα σε ένα κοινωνικό περιβάλλον. Αναπτύσσουμε πλήρως την ανθρωπίνη φύση μας σε ένα κοινωνικό περιβάλλον. Και κατά κανόνα περνούμε ολόκληρη τη ζωή μας μέσα σε ένα κοινωνικό περιβάλλον. Όλα όσα σκεπτόμαστε, αισθανόμαστε και εκφράζουμε διαμορφώνονται μέσω της επαφής με τους συνανθρώπους μας. Η επιστημονική μελέτη των κοινωνικών διαντιδράσεων και της κοινωνικής οργάνωσης ονομάζεται **κοινωνιολογία**.

Γιατί κάποιοι άνθρωποι είναι πλούσιοι και κάποιοι φτωχοί; Ποια είναι τα αίτια του πολέμου; Γιατί οι άνθρωποι παραβιάζουν τους κοινωνικούς κανόνες; Τι προκαλεί τις επαναστάσεις; Σε τι οφείλονται οι εκδηλώσεις μαζικής υστερίας; Από τις αρχαίες λαϊκές παραδόσεις, τους μύθους και τα αρχαιολογικά ευρήματα γνωρίζουμε ότι οι άνθρωποι ανέκαθεν προσπαθούσαν να κατανοήσουν τον ίδιο τον εαυτό τους και τις κοινωνικές τους διευθετήσεις. Όμως μόλις τα τελευταία 175 περίπου χρόνια άρχισαν να αναζητούν απαντήσεις σε αυτά και άλλα συναφή ερωτήματα μέσω της επιστήμης. Η συγκεκριμένη επιστήμη – η κοινωνιολογία – ασχολείται με τη μελέτη της κοινωνικής διαντίδρασης και της ομαδικής συμπεριφοράς, με εργαλείο την έρευνα, η οποία διέπεται από

τη σχολαστική και οργανωμένη συλλογή στοιχείων και την ανάλυση των δεδομένων.

Σε πολλούς από εμάς, όμως, δεν αρκεί απλώς η κατανόηση της κοινωνίας και της ανθρωπίνης συμπεριφοράς. Θα θέλαμε επίσης να βελτιώσουμε την κατάσταση του ανθρώπου, για να ζούμε πιο πλήρεις, πλούσιες και αποδοτικές ζωές. Για να το πετύχουμε, είναι αναγκαίο να γνωρίζουμε τις βασικές δομές και διαδικασίες που αποτελούν το υπόστρωμα του κοινωνικού βίου. Με την έμφαση που δίνει στην παρατήρηση και στις μετρήσεις, η κοινωνιολογία μάς επιτρέπει να χρησιμοποιήσουμε τη σχολαστική και συστηματική επιστημονική σκέψη και πληροφόρηση, για να απαντήσουμε σε δύσκολα ερωτήματα που σχετίζονται με τις κοινωνικές και πολιτικές επιλογές. Να απαντήσουμε, για παράδειγμα, σε ερωτήματα που αφορούν τη φτώχεια, την υγεία, τη μετανάστευση, την εγκληματικότητα και την εκπαίδευση. Πολλοί άνθρωποι, παρότι ενδιαφέρονται γι' αυτά τα ζητήματα, δεν αντιλαμβάνονται ότι το ενδιαφέρον τους από μόνο του δεν αρκεί για να λυθούν τα προβλήματα. Εκτός από τη δράση χρειάζεται και η γνώση.

Η κοινωνιολογική έρευνα βρίσκει συχνά εφαρμογή σε πρακτικά ζητήματα. Το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ, λόγω χάρη, στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στα ευρήματα των κοινωνιολογικών ερευνών για την επίδραση των φυλετικών διαχωρισμών στα παιδιά, προκειμένου να καταλήξει στην ιστορική απόφαση του 1954, με την οποία έκρινε ως αντισυνταγματικό τον υποχρεωτικό φυλετικό διαχωρισμό στα σχολεία (Klineberg 1986· Jackson 1990).

Οι κοινωνικές επιστήμες και οι επιστήμες της συμπεριφοράς διαμορφώνουν επίσης σε μεγάλο βαθμό την παγκόσμια ατζέντα σε θέματα υγείας και επιστήμης. Παρότι είμαστε ακόμα ευάλωτοι στα βακτήρια και τους ιούς, σήμερα αρρωσταίνουμε και πεθαίνουμε κυρίως λόγω των ατομικών και συλλογικών συμπεριφορών μας. Σύμφωνα με μια έρευνα του 2002, ανθρώπινες συμπεριφορές, όπως το κάπνισμα, το ποτό, η σεξουαλική επαφή χωρίς προφυλάξεις και η κακή διατροφή αποτελούν μείζονες αιτίες θανάτου και πρόκλησης ασθενειών σε ολόκληρο τον κόσμο (Ezzati κ.ά. 2002). Άλλα σημαντικά αίτια θνησιμότητας και ασθενειών σε ολόκληρο τον κόσμο σχετίζονται με κοινωνικά προβλήματα, όπως τη μόλυνση της ατμόσφαιρας, την έλλειψη πόσιμου νερού, τις ανεπαρκείς εγκαταστάσεις υγιεινής και τον υποσιτισμό. Οι λύσεις των προβλημάτων αυτών δεν θα προκύψουν από τις έρευνες για τη δημιουργία νέων και πιο αποτελεσματικών αντιβιοτικών και προγραμμάτων ιατρικής περίθαλψης, αλλά από την κοινωνιολογική έρευνα.

Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία, πάνω από το 16% των παιδιών στις ΗΠΑ ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας (Proctor και Dalaker 2002). Ασφαλώς καμιά κοινωνία δεν μπορεί να αισθάνεται υπερήφανη για τον εαυτό της, όταν τόσα πολλά από τα παιδιά της δεν έχουν επαρκή στέγη, τροφή ή άλλα

στοιχειώδη αγαθά. Υπάρχει όμως κι ένας ακόμα λόγος ανησυχίας – τα παιδιά αυτά θα επιβαρύνουν σημαντικά ως ενήλικοι το σύστημα υγείας της χώρας. Η κοινωνιολογική έρευνα έχει αποδείξει ότι οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες επηρεάζουν μακροπρόθεσμα τον άνθρωπο. Οι άνθρωποι που μεγάλωσαν σε άπορες οικογένειες, ακόμα κι αν καταφέρουν ως ενήλικοι να ξεφύγουν από τη φτώχεια, εμφανίζουν περισσότερα καρδιαγγειακά προβλήματα, χειρότερη στοματική υγεία και υψηλότερα ποσοστά κατάχρησης ναρκωτικών σε σχέση με αυτούς που προέρχονται από οικογένειες της ανώτερης κοινωνικοοικονομικής τάξης (Poulton κ.ά. 2002).

Οι κοινωνιολόγοι μπορούν να διεξάγουν βασικές έρευνες, προσπαθώντας να κατανοήσουν καλύτερα την κοινωνική διαντίδραση και την ομαδική συμπεριφορά· ακόμη σχεδιάζουν μελέτες για ειδικότερα ζητήματα, προκειμένου να αξιολογήσουν τη δημόσια πολιτική ή να πληροφορήσουν το κοινό για τις υφιστάμενες κοινωνικές συνθήκες. Μπορούν, για παράδειγμα, να αξιολογήσουν τα προγράμματα της ποινικής δικαιοσύνης, τις κοινωνικές συνέπειες της ανεργίας και τις επιπτώσεις της οικογενειακής δομής στα παιδιά και το μέλλον τους. Η συλλογή απογραφικών και άλλων εθνικών στατιστικών στοιχείων, που αποτελούν τη βάση για την εφαρμογή πολλών πολιτικών σε ομοσπονδιακό και πολιτειακό επίπεδο* στους τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης, της στέγης και της κοινωνικής πρόνοιας, στηρίζεται σε δειγματοληπτικές έρευνες και σε άλλες στατιστικές τεχνικές τις οποίες ανέπτυξαν κοινωνιολόγοι και άλλοι κοινωνικοί επιστήμονες. Άρα η κοινωνιολογία είναι ένα ισχυρό επιστημονικό εργαλείο τόσο για την απόκτηση γνώσεων που αφορούν τους εαυτούς μας, όσο και για να παρεμβαίνουμε στις κοινωνικές υποθέσεις με σκοπό την επίτευξη διαφόρων στόχων.

Η κοινωνιολογική προσέγγιση

Η κοινωνιολογική προσέγγιση μάς καλεί να κοιτάξουμε πέρα από όσα θεωρούμε δεδομένα για την κοινωνική μας ζωή και να τα εξετάσουμε με νέους, δημιουργικούς τρόπους (Berger 1963). Η ανθρώπινη εμπειρία διαθέτει πολλά νοηματικά επίπεδα. Η συμπεριφορά μας διέπεται από δίκτυα αόρατων κανόνων και θεσμικών διευθετήσεων. Διαρκώς εξελισσόμαστε, αναδιαπραγματευόμαστε και αναδιαμορφώνουμε τις σιωπηρές συμφωνίες που έχουμε συνάψει με τα μέλη της οικογένειάς μας, τους φίλους, τους εραστές και τους συναδέλφους μας. Καθώς διερευνούμε πέρα από τα φαινόμενα και αναζητούμε τι βρίσκεται κάτω από την επιφάνεια, ανακαλύπτουμε νέα επίπεδα

* των ΗΠΑ (σχόλιο του επιμελητή).

της κοινωνικής πραγματικότητας. Αυτή η προσέγγιση της πραγματικότητας αποτελεί τον πυρήνα της κοινωνιολογικής προσέγγισης.

Νέα επίπεδα πραγματικότητας

Το *Tally's Corner*, η κλασική έρευνα του κοινωνικού επιστήμονα Elliot Liebow (1967/2003) σε μια γειτονιά Αφροαμερικανών στο κέντρο της Ουάσιγκτον, μας έδειξε πώς μπορεί η κοινωνιολογία να αποκαλύψει νέα επίπεδα της κοινωνικής πραγματικότητας. Στις αρχές της δεκαετίας του '60, το ενδιαφέρον των Αμερικανών για τη φτώχεια ώθησε τον Liebow να συμμετάσχει σε μια πρωτοποριακή έρευνα για τους χαμηλού εισοδήματος έγχρωμους άνδρες των αστικών κέντρων. Ασφαλώς, οι περισσότεροι Αφροαμερικανοί δεν είναι φτωχοί. Σήμερα, για παράδειγμα, το 80% σχεδόν των Αφροαμερικανών ζουν πάνω από τα όρια της φτώχειας (Proctor και Dalaker 2002), κατά κανόνα εργάζονται και η ζωή τους είναι “γεμάτη” και αξιοπρεπής (Duneier 1992). Παρ' όλα αυτά, τα περισσότερα από τα προβλήματα φτώχειας που εντόπισε ο Liebow 40 χρόνια πριν, είναι υπαρκτά και σήμερα, ενώ τα ευρήματα της έρευνάς του εξακολουθούν να δια φωτίζουν αυτό το μείζον κοινωνικό πρόβλημα στις ΗΠΑ. Το πιο σημαντικό, ίσως, σε ό,τι μας αφορά, είναι ότι η έρευνά του αποτελεί ένα εξαιρετικό παράδειγμα για το πώς μπορούμε, μέσω της κοινωνιολογικής έρευνας, να δούμε πέρα από τα φαινόμενα και τις απλουστευτικές ερμηνείες.

Ο Liebow πραγματοποίησε την έρευνά του συχνάζοντας σε ένα γωνιακό κατάστημα, το New Deal Carry-out Shop, όπου κέρδισε την εμπιστοσύνη 20 περίπου νεαρών Αφροαμερικανών. Οι άνδρες που γνώρισε ο Liebow συχνάζαν σε αυτό το μαγαζί, που βρισκόταν σε μια κακόφημη γειτονιά της πόλης, όχι πολύ μακριά από τον Λευκό Οίκο, για να φάνε, να κουβεντιάσουν και να περάσουν την ώρα τους. Στο απόσπασμα που ακολουθεί, ο Liebow καταγράφει όσα παρατήρησε το πρωινό μιας εργάσιμης ημέρας (Liebow 1967/2003:19).

Ένα φορτηγάκι κατεβαίνει αργά το δρόμο. Σταματά μπροστά σε έναν άνδρα, ο οποίος κάθεται σε μια ισόγεια βεράντα. Ο λευκός οδηγός τού φωνάζει, ρωτώντας τον αν θέλει να βγάλει ένα μεροκάματο. Ο άνδρας του γνέφει αρνητικά, και το φορτηγάκι προχωράει στο επόμενο τετράγωνο, σταματώντας ξανά κάθε φορά που πλησιάζει κοντά σε άνδρες που μοιάζουν αργόσχολοι. Στο γωνιακό κατάστημα, πέντε άνδρες συζητούν μεταξύ τους την πρόταση του οδηγού και τελικά τού γνέφουν αρνητικά. Το φορτηγάκι στρίβει στη γωνία και συνεχίζει στον επόμενο δρόμο.

Για τον λευκό οδηγό τού εν λόγω φορτηγού, οι Αφροαμερικανοί που κά-

θονταν στη γωνιά του δρόμου ήταν απλώς ανεύθυνοι τεμπέληδες, απρόθυμοι «να πουν ναι στη δουλειά, ακόμα κι όταν αυτή τούς σερβίρεται στο πιάτο». Όπως και πολλοί άλλοι Αμερικανοί της μεσαίας τάξης τότε και σήμερα, πίστευε ότι οι Αφροαμερικανοί των αστικών κέντρων ζουν μόνο για το σήμερα, χωρίς να υπολογίζουν τις μακροχρόνιες συνέπειες. Ο οδηγός του φορτηγού υπέθεσε ότι όλοι όσοι κάθονταν στη γωνιά του δρόμου ήταν άνδρες αρτιμελείς, χωρίς μέσα συντήρησης αλλά και χωρίς την παραμικρή διάθεση να δεχθούν την εργασία που τους προσφέρθηκε. Όπως και πολλοί άλλοι Αμερικανοί, υπέθεσε ότι τα προβλήματα απασχόλησης των κατοίκων των γκέτο προέρχονται από τους ίδιους και την απροθυμία τους να εργαστούν.

Η σχέση που ανέπτυξε ο Liebow με τους θαμώνες του καταστήματος, του επέτρεψε να κοιτάξει πέρα από τη στερεότυπη αντίληψη για τους Αφροαμερικανούς και να ανακαλύψει μια άλλη πραγματικότητα. Ο Liebow διαπίστωσε ότι οι περισσότεροι από τους άνδρες που είχαν απορρίψει την προσφορά του λευκού οδηγού εργάζονταν κανονικά, όμως για διάφορους λόγους δεν δούλευαν εκείνο το συγκεκριμένο πρωινό. Ορισμένοι ήταν πράγματι άνεργοι, όμως υπήρχαν σοβαροί λόγοι γι' αυτό. Ο άνδρας που καθόταν στη βεράντα, για παράδειγμα, υπέφερε από οξεία αρθρίτιδα. Ο Liebow ανακάλυψε ότι οι Αφροαμερικανοί του γκέτο και οι άνδρες της μεσαίας τάξης δεν διέφεραν τόσο ως προς τις αξίες και τη στάση τους όσον αφορά το μέλλον, αλλά για το ότι ήταν διαφορετικό το μέλλον που έβλεπαν να ανοίγεται μπροστά τους. Οι άνδρες που ανήκουν στη μεσαία τάξη έχουν επαρκή εισοδήματα που τους επιτρέπουν να πραγματοποιούν μακροπρόθεσμες επενδύσεις, και οι δουλειές τους έχουν προοπτική. Όπως και οι μεσοαστοί, οι Αφροαμερικανοί που μελέτησε ο Liebow αποζητούσαν επίσης σταθερές δουλειές και ήθελαν να δημιουργήσουν οικογένεια. Όμως στον δικό τους κόσμο, δουλειές υπήρχαν μόνο περιστασιακά, προοριζόνταν σχεδόν αποκλειστικά για ανειδίκευτους εργάτες, ήταν τις περισσότερες φορές χειρονακτικές και μονίμως κακοπληρωμένες. Τα μεροκάματα που προσέφεραν εργοδότες, όπως ο λευκός οδηγός του φορτηγού, ήταν συνήθως χαμηλοδομειές που αμείβονταν άθλια. Όμως και οι δουλειές που είχαν ήδη οι Αφροαμερικανοί της γειτονιάς, δεν τους προσέφεραν και πολλές ελπίδες για το μέλλον. Όπως παρατήρησε ο Liebow, «η μοναδική ελπίδα που έχει κανείς να πιάσει σταθερή δουλειά, χωρίς πάλι να είναι τίποτα βέβαιο, είναι να είναι πρόθυμος να εργαστεί για λιγότερα από όσα του χρειάζονται για να ζήσει» (Liebow 1967/2003: 32).

Αν η κρατική κοινωνική πολιτική βασιζόταν στην ερμηνεία του λευκού οδηγού, τότε θα έθετε ως στόχο να αλλάξει τα κίνητρα των Αφροαμερικανών των γκέτο, προκειμένου να τους ενθαρρύνει να αναπτύξουν τις αξίες και τους στόχους που οδηγούν στην επαγγελματική επιτυχία. Όμως τέτοιου είδους κοινωνικά προγράμματα δεν θα είχαν καμιά πιθανότητα επιτυχίας.

ΠΛΑΙΣΙΟ 1.1 ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ

To *Tally's Corner* στον 21ο αιώνα

Ισχύουν άραγε και σήμερα τα συμπεράσματα του Elliot Liebow; Η επανέκδοση του *Tally's Corner* το 2003, ένα βιβλίο που είχε πουλήσει πάνω από ένα εκατομμύριο αντίτυπα μετά την πρώτη έκδοσή του το 1967, είναι μια ένδειξη της αξίας που έχει για τους κοινωνικούς επιστήμονες, τους καθηγητές, τους φοιτητές, και όχι μόνο. Στην εισαγωγή που έγραψε για τη νέα έκδοση του βιβλίου, ο κοινωνιολόγος William Julius Wilson παρατηρεί ότι: «Τα επιχειρήματα [του Liebow] για τις εργασιακές εμπειρίες και την οικογενειακή ζωή των μαύρων ανδρών του περιθωρίου στα γκέτο της Ουάσιγκτον ηχούν αληθινά και σήμερα» (Wilson 2003: xxiii). Μάλιστα, οι προοπτικές των μαύρων με χαμηλές δεξιότητες στη σημερινή αγορά εργασίας είναι χειρότερες σε σχέση με την εποχή που ο Liebow έκανε την έρευνά του. Ο Wilson εξηγεί ότι υπάρχουν και σήμερα δομικοί παράγοντες που εμποδίζουν την προσπάθεια των μαύρων ανδρών των γκέτο να βρουν δουλειές από τις

οποίες να μπορούν να συντηρούν τον εαυτό τους και τις οικογένειές τους: «Η επανάσταση των υπολογιστών... εκτοπίζει τους ανειδίκευτους εργαζομένους και επιβραβεύει όσους έχουν ανώτερη εκπαίδευση και κατάρτιση. Παράλληλα, η αυξανόμενη διεθνοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας... φέρνει αντιμέτωπους όλο και περισσότερο τους ανειδίκευτους εργαζομένους των ΗΠΑ με τους ανειδίκευτους εργαζομένους του υπόλοιπου κόσμου» (Wilson 2003: xxxiv).

Όπως και την εποχή που ο Liebow έγραφε το βιβλίο του, έτσι και σήμερα ορισμένοι υποστηρίζουν ότι οι νέοι Αφροαμερικανοί δεν έχουν δουλειά επειδή αρνούνται να αναλάβουν χαμηλόμισθες εργασίες. Όμως ο κοινωνιολόγος, Stephen M. Petterson δεν βρήκε «καμιά φυλετική διαφορά όσον αφορά τους μισθούς που αποζητούν οι νέοι άνεργοι» (1997: 605). Για την ακρίβεια, ο κατώτατος μισθός που θα αποδέχονταν οι μαύροι άνδρες και οι πραγματι-

Οι Αφροαμερικανοί που μελέτησε ο Liebow ήταν ήδη πρόθυμοι να δουλέψουν και δεν είχαν καμιά ανάγκη αναδιαμόρφωσης των αξιών και των στόχων τους. Το μόνο που χρειάζονταν ήταν να τους δοθούν δουλειές από τις οποίες να μπορούν να βγάλουν τα προς το ζην.

Αναζητώντας μια ερμηνεία της συμπεριφοράς τους, ο Liebow κοίταξε πέρα από τα άτομα και τα εξωτερικά γνωρίσματα της ζωής στο γκέτο. Έστρεψε το ερευνητικό του βλέμμα στις κοινωνικές διευθετήσεις που ξεπερνούν μεν το άτομο, αλλά διαμορφώνουν την εμπειρία του και θέτουν περιορισμούς στη συμπεριφορά του.

κοί μισθοί που έπαιρναν στην τελευταία εργασία τους ήταν, σύμφωνα με τις απαντήσεις τους, *χαμηλότεροι* από τους αντίστοιχους των λευκών. Όπως ανακάλυψε ο Liebow τη δεκαετία του '60, η ανεργία δεν σχετίζεται απαραίτητα με την υποτιθέμενη απροθυμία του ατόμου να εργαστεί με χαμηλές απολαβές, και συνεπώς τα κοινωνικά προγράμματα που σχεδιάζονται αγνοώντας το γεγονός αυτό είναι καταδικασμένα να αποτύχουν.

Τόσο ο Liebow όσο και ο Wilson αναγνωρίζουν ότι οι μαύροι άνδρες των αστικών κέντρων είναι πιθανό να σταματήσουν να ψάχνουν για δουλειά – *αφότου* όμως βιώσουν τη ματαιότητα της αναζήτησης για μια ευπρεπή εργασία με αξιοπρεπείς απολαβές. «Ο Liebow ήταν ίσως ο πρώτος ακαδημαϊκός που απέδωσε την οφειλόμενη σημασία στο γεγονός ότι η επαναλαμβανόμενη αποτυχία που έχει κάποιος στην αγορά εργασίας μειώνει την αυτοπεποίθησή του και προκαλεί αισθήματα παραίτησης, τα οποία συχνά καταλήγουν στην προσωρινή ή ακόμα και στη μόνιμη εγκατάλειψη κάθε προσπάθειας για την εύρεση απασχόλησης», σχολιάζει ο Wilson. Το θεμελιώδες

πρόβλημα της ανεργίας συμβάλλει σε πολλά ακόμα προβλήματα των αστικών γκέτο, όπως είναι τα υψηλά επίπεδα εφηβικής εγκυμοσύνης, κατάχρησης ναρκωτικών, εγκληματικότητας και εξάρτησης από το κράτος πρόνοιας. Τι μπορεί να γίνει για να χτυπηθεί το πρόβλημα στη ρίζα του; Ο Wilson προτείνει τα κοινωνικά προγράμματα «να αντιμετωπίζουν τις στάσεις, τις νόρμες και τις συμπεριφορές και να συνδυάζονται με πολιτικές σε τοπικό και εθνικό επίπεδο για τη βελτίωση των εργασιακών προοπτικών. Τότε μόνο θα μπορούν οι πατέρες να ελπίζουν βάσιμα ότι μπορούν να θρέψουν τα παιδιά τους και να οραματιστούν μια καλύτερη ζωή για τον εαυτό τους» (Wilson, 2003: xxxix).

Θέματα προς συζήτηση

1. Σκεφτείτε τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν η οικογένεια, οι φίλοι σας ή εσείς οι ίδιοι. Αποδίδετε κάποια από αυτά σε δομικούς παράγοντες και όχι σε ατομικά χαρακτηριστικά;
2. Τέσσερις δεκαετίες είναι πολύς χρόνος για να μένει ένα πρόβλημα χωρίς λύση. Μπορείτε να σκεφτείτε άλλα χρόνια κοινωνικά προβλήματα;

Η κοινωνιολογική φαντασία

Μια βασική αρχή της κοινωνιολογίας είναι ότι μόνον αν κατανοήσουμε την κοινωνία στην οποία ζούμε, μπορούμε να κατανοήσουμε πληρέστερα και την ατομική μας ζωή. Ο κοινωνιολόγος Τ. Ράιτ Μιλς [C. Wright Mills (1959)] ονόμασε αυτή την ιδιότητα του κλάδου **κοινωνιολογική φαντασία**. Πρόκειται για την ικανότητα να βλέπουμε τις ατομικές μας εμπειρίες, τις προσωπικές δυσκολίες και τα επιτεύγματά μας εν μέρει ως αντανάκλαση των κοινωνικών διευθετήσεων του τόπου και της εποχής μας. Στην καθημερινότητά μας, το μόνο που σκεφτόμαστε συνήθως είναι το σχολείο, η δουλειά, η οικογένεια

και η γειτονιά μας. Η κοινωνιολογική φαντασία μάς επιτρέπει να ανακαλύψουμε τη σχέση ανάμεσα στις προσωπικές μας εμπειρίες και τα ευρύτερα κοινωνικά και ιστορικά γεγονότα.

Ο Μιλς, ένας αμφιλεγόμενος κοινωνιολόγος, που άσκησε όμως μεγάλη επιρροή, επισήμανε ότι τα ατομικά προβλήματα και τα ζητήματα της δημόσιας σφαίρας «επικαλύπτονται και διεισδύουν το ένα στο άλλο, σχηματίζοντας έτσι μια ευρύτερη δομή του κοινωνικού και ιστορικού βίου». Οι δυσκολίες που συναντούν σήμερα πολλοί νέοι στις ΗΠΑ, στην προσπάθειά τους να βρουν δουλειά, είναι ένα καλό παράδειγμα. Τα προγράμματα αναδιάρθρωσης και οι περικοπές προσωπικού που εφάρμοσαν οι αμερικανικές επιχειρήσεις στις αρχές της δεκαετίας του '90 επιδείνωσαν τις συνέπειες της υφιστάμενης οικονομικής ύφεσης. Η οικονομική κρίση είχε καταστροφικές συνέπειες για την ανεργία των νέων. Σύμφωνα με το αμερικανικό υπουργείο Εργασίας, ο αριθμός των εργαζόμενων νέων είχε μειωθεί κατά ένα εκατομμύριο άτομα το 2003 σε σχέση με το 2000 (<http://www.bls.gov/cps/cpsatabs.htm>). Προφανώς δεν θα μπορούσαν να έχουν αλλάξει τόσο δραματικά μέσα σε τρία χρόνια οι εργασιακές αξίες και στάσεις ενός εκατομμυρίου νέων Αμερικανών, ώστε να έχασαν την όρεξή τους για δουλειά. Αυτό που θέλει να πει ο Μιλς (1959) είναι ότι, σε τέτοιου είδους καταστάσεις, δεν αρκεί να μελετήσουμε την προσωπικότητα των ατόμων για να εξηγήσουμε τις αλλαγές που συντελούνται στο εργασιακό τους καθεστώς. Αντίθετα, θα πρέπει να εστιάσουμε στους οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς, αν θέλουμε να προσδιορίσουμε το πρόβλημα, να κατανοήσουμε τα αίτιά του και να διατυπώσουμε εναλλακτικές λύσεις. Η κοινωνιολογική φαντασία μάς επιτρέπει να εντάξουμε τις εργασιακές αποτυχίες πολλών Αμερικανών στο πλαίσιο των δομικών παραγόντων που λειτουργούν στην ευρύτερη κοινωνία και στους χώρους εργασίας.

Η χρησιμότητα της κοινωνιολογικής φαντασίας είναι, όμως, εμφανής και σε άλλα ζητήματα. Ο Μιλς ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για το θέμα του πολέμου και της ειρήνης:

Στον πόλεμο, τα προσωπικά προβλήματα μπορεί να περιστρέφονται γύρω από το πώς να επιβιώσεις ή πώς να έχεις έναν ένδοξο θάνατο, πώς να πλουτίσεις από τον πόλεμο, πώς να αναρριχηθείς στη στρατιωτική ιεραρχία για να είσαι ασφαλής ή πώς να συμβάλλεις στον τερματισμό του πολέμου... Όμως τα δομικά ζητήματα του πολέμου σχετίζονται με τα αίτιά του, όπως είναι το κοινωνικό υπόβαθρο των στρατιωτικών διοικήτων, οι συνέπειές τους για τους οικονομικούς, πολιτικούς, οικογενειακούς και θρησκευτικούς θεσμούς, ή η χαοτική ανευθυνότητα σε έναν κόσμο που αποτελείται από έθνη-κράτη.

Εν ολίγοις, η κοινωνιολογική φαντασία μάς επιτρέπει να αναγνωρίσουμε τους δεσμούς ανάμεσα στην ατομική μας ζωή και τις ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις – να διαπιστώσουμε ότι όλα όσα μάς συμβαίνουν σε κάθε δεδομένη στιγμή αποτελούν συγκερασμό της προσωπικής μας ζωής με την κοινωνία.

Μικροκοινωνιολογία και μακροκοινωνιολογία

Οι κοινωνιολόγοι έχουν προεκτείνει την παρατήρηση του Μιλς, διακρίνοντας ανάμεσα στις μικρής κλίμακας μικρο- πτυχές του κοινωνικού συστήματος και στις μεγάλης κλίμακας μακρο- κοινωνικές δομές. Όταν εξετάζουμε τα κοινωνικά στοιχεία υπό το πρίσμα της μικροκοινωνιολογίας, μελετούμε από κοντά τη συμπεριφορά και παρατηρούμε τι συμβαίνει στην πρόσωπο-με-πρόσωπο διαντίδραση των ανθρώπων. Οι κοινωνιολόγοι έχουν ορίσει αυτό το επίπεδο ανάλυσης ως μικροκοινωνιολογία, από τη λέξη “μικρός”, που είναι το πρώτο συνθετικό λέξεων όπως το “μικροσκόπιο”. Η **μικροκοινωνιολογία** αφορά τη λεπτομερή μελέτη των όσων λένε, πράττουν και σκέφτονται οι άνθρωποι λεπτό προς λεπτό, καθώς ζουν την καθημερινότητά τους. Η έρευνα του Liebow με αντικείμενο τους έγχρωμους άνδρες ενός γκέτο της Ουάσιγκτον αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μικροκοινωνιολογικής ανάλυσης. Ο Liebow θέλησε να ανακαλύψει πώς οι άνθρωποι αυτοί έβλεπαν τον εαυτό τους, πώς αντιμετώπιζαν ο ένας τον άλλον στις διαπροσωπικές τους σχέσεις και πώς εξισορροπούσαν τις ελπίδες και τις προσδοκίες τους με τις πραγματικές τους εμπειρίες. Άρα η μικροκοινωνιολογία ασχολείται με την καθημερινή ζωή: με τη συζήτηση μιας γυναίκας κι ενός άνδρα στο λεωφορείο, με το παιχνίδι μπάσκετ που παίζουν κάποιοι νεαροί σε ένα γήπεδο της πόλης, με την προσφορά δώρων από τους καλεσμένους σε μια φιλική συγκέντρωση γυναικών στη μέλλουσα νύφη ή μητέρα, με τον τροχονόμο που διευθύνει την κυκλοφορία σε κάποιο πολυσύχναστο σταυροδρόμι ή με την αλληλεπίδραση των φοιτητών με τον καθηγητή σε μια αίθουσα διδασκαλίας.

Οι κοινωνιολόγοι δεν στρέφουν, όμως, το ερευνητικό τους βλέμμα μόνο στο “δέντρο”. Ασχολούνται και με το “δάσος”, μελετώντας κοινωνικές ομάδες και κοινωνίες στο σύνολό τους. Η προσέγγιση αυτή ονομάζεται μακροκοινωνιολογία – όρος που παραπέμπει στη λέξη “ευρύς”. Η **μακροκοινωνιολογία** μελετά τις μεγάλης κλίμακας και μακροπρόθεσμες κοινωνικές διαδικασίες καθώς και τους οργανισμούς, τους θεσμούς και τις ευρύτερες κοινωνικές διευθετήσεις, όπως είναι το κράτος, η κοινωνική τάξη, η οικογένεια, η οικονομία, ο πολιτισμός και η κοινωνία. Σε αυτό το επίπεδο, οι κοινωνιολόγοι μπορούν να στρέψουν, για παράδειγμα, την προσοχή τους στις αλλαγές που συντελούνται στις δομές κάποιας θρησκευτικής αίρεσης, στις επιπτώσεις των δημογραφικών τάσεων και της τεχνολογίας των υπολογιστών στο εργα-

τικό δυναμικό μιας χώρας, στις μεταβολές της φυλετικής και εθνοτικής σύνθεσης του πληθυσμού μιας πόλης ή στη δυναμική του ανταγωνισμού και της σύγκρουσης στο εσωτερικό των ομάδων. Βλέποντας τη ζωή των έγχρωμων Αμερικανών που μελέτησε ο Liebow υπό το πρίσμα της μακροκοινωνιολογίας, σχηματίζουμε μια εικόνα για τους θεσμικούς περιορισμούς που αντιμετωπίζουν οι μειονότητες και οι δυσπραγούντες άνδρες, και οι οποίοι τους περιορίζουν τις ευκαιρίες τους για δουλειά.

Το μικροκοινωνιολογικό και το μακροκοινωνιολογικό επίπεδο δεν είναι ανεξάρτητα το ένα από το άλλο (Ritzer 2000· House 1995). Οι συνθήκες ζωής των Αφροαμερικανών, στο γκέτο που μελέτησε ο Liebow, το αποδεικνύουν. Αν προσεγγίσουμε σωστά τα δύο επίπεδα, θα διαπιστώσουμε ότι η διαφορά τους σχετίζεται με την κλίμακα (Lawler, Ridgeway και Markovsky 1993). Οι μακροδομές –όπως οι οργανισμοί και η ιεραρχία των κοινωνικών τάξεων– συγκροτούνται από τη διαρκή και σταθερή ύπαρξη προτύπων και διευθετήσεων στο μικρο-επίπεδο. Οι μικροδομές, όπως οι φιλικές σχέσεις και οι ομάδες εργασίας, σχηματίζονται μέσα από αυτό το συγκερασμό και αποτελούν τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στα άτομα και τις μακροδομές. Οι μικροδομές μπορούν επίσης να προκαλέσουν τη μεταβολή και εξέλιξη των μακροδομών. Για παράδειγμα, η μακροδομή της εκπαίδευσης ή ενός οργανισμού που ανήκει στο εκπαιδευτικό σύστημα, όπως το σχολείο από το οποίο αποφοιτήσαμε, μπορεί να υπήρξε το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο διαμορφώσαμε την ομάδα των καλύτερών μας φίλων – μια μικροδομή. Αντίστοιχα, οι φιλικές ομάδες μαθητών, με εκστρατείες δι’ αλληλογραφίας και καταλήψεις, με το σχηματισμό λεσχών αλλά και με άλλα μέσα, μπορούν να προκαλέσουν αλλαγές και μεταβολές σε ένα σχολείο ή και σε ολόκληρο το εκπαιδευτικό σύστημα, τα οποία αποτελούν μακρο-δομές. Εν κατακλείδι, τα περίπλοκα δίκτυα σχέσεων ανάμεσα στο μικρο- και στο μακρο-επίπεδο συντελούν στην ύπαρξη μιας διαρκώς μεταβαλλόμενης και πολυποίκιλης κοινωνικής δομής (Μουζέλης 1992).

Η εξέλιξη της κοινωνιολογίας

Και η ίδια η κοινωνιολογία είναι προϊόν μικρο- και μακρο- δυνάμεων. Οι πολιτικές επαναστάσεις στην Ευρώπη, που άρχισαν με τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 και συνεχίστηκαν ολόκληρο τον 19ο αιώνα, έδωσαν τεράστια ώθηση στο έργο της κοινωνιολογίας (Ritzer 2000). Την ίδια στιγμή, η Βιομηχανική Επανάσταση, που έλαβε χώρα σε πολλές χώρες της Δύσης, είχε ως αποτέλεσμα μεγάλοι πληθυσμοί να εγκαταλείψουν τις αγροτικές κοινότητες που αποτελούσαν μέχρι τότε τον κανόνα, αναζητώντας δουλειά στα εργοστάσια. Α-

ναδείχθηκαν έτσι νέες κοινωνικές και οικονομικές διευθετήσεις, για να καλύψουν το πλήθος των αναγκών του ανερχόμενου καπιταλισμού. Αυτές οι θεμελιώδεις αλλαγές που υπέστη η οργάνωση της κοινωνίας ώθησε ορισμένους στοχαστές της εποχής να στρέψουν την προσοχή τους στη μελέτη της κοινωνικής οργάνωσης και των κοινωνικών σχέσεων, καταλήγοντας στη θεμελίωση της επιστήμης που ονομάζουμε σήμερα κοινωνιολογία (Ritzer 2000).

Σε αυτή την ενότητα θα εξετάσουμε τη συμβολή έξι εξαιρετικά σημαντικών κοινωνιολόγων, την εμφάνιση της κοινωνιολογίας στις ΗΠΑ και τη διαμόρφωση της επιστήμης στη σύγχρονη εποχή.

Αύγουστος Κοντ: Ο πατέρας της κοινωνιολογίας

Ο Αύγουστος Κοντ [August Comte (1798-1857)] θεωρείται ευρέως ως ο πατέρας της κοινωνιολογίας, αλλά και ως ο στοχαστής που “βάφτισε” τη νέα επιστήμη. Υπογράμμισε ότι η μελέτη της κοινωνίας πρέπει να γίνεται με επιστημονικό τρόπο, ενώ καλούσε τους κοινωνιολόγους να χρησιμοποιούν ως μεθόδους τους τη συστηματική παρατήρηση, το πείραμα και τη συγκριτική ιστορική ανάλυση.

Ο Κοντ διαίρεσε τη μελέτη της κοινωνίας στην κοινωνική στατική και την κοινωνική δυναμική, μια εννοιολογική διάκριση η οποία παραμένει επίκαιρη. Η **κοινωνική στατική** περιλαμβάνει τη μελέτη των πτυχών της κοινωνικής ζωής που σχετίζονται με τη δομή, τη σταθερότητα και την κοινωνική οργάνωση, επιτρέποντας στις κοινωνίες και τις ομάδες να διατηρούν την ενότητά τους και να επιβιώνουν. Η **κοινωνική δυναμική** αναφέρεται στις διαδικασίες της κοινωνικής ζωής που διαμορφώνουν τη θεσμική εξέλιξη και σχετίζονται με την κοινωνική μεταβολή. Μολονότι οι συγκεκριμένες ιδέες έπαισαν να δεσπόζουν στη σύγχρονη κοινωνιολογία, ο Κοντ έθεσε τα πνευματικά θεμέλια για την ανάπτυξη μιας επιστήμης της κοινωνικής ζωής και άσκησε τεράστια επιρροή στη σκέψη άλλων κοινωνιολόγων, κυρίως του Χέρμπερτ Σπένσερ (Herbert Spencer), της Χάριετ Μαρτινό (Harriet Martineau) και του Εμίλ Ντιρκάιμ (Émile Durkheim).

Χάριετ Μαρτινό: Φεμινίστρια και μεθοδολόγος

Την ώρα που ο Κοντ έθετε τα θεωρητικά θεμέλια της κοινωνιολογίας, η αγγλίδα κοινωνιολόγος Χάριετ Μαρτινό (1802-1876) άνοιγε δρόμους για τη νέα αυτή επιστήμη μέσω των παρατηρήσεών της για την κοινωνική συμπεριφορά στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Αγγλία. Όπως και ο Κοντ, η Μαρτινό επέμενε ότι η μελέτη της κοινωνίας αποτελεί ένα διακριτό επιστημονικό πεδίο. Μία από τις συμβολές της στην επιστήμη ήταν το πρώτο της βιβλίο με τίτλο *How*

to *Observe Manners and Morals*, που εκδόθηκε το 1838 και αφορούσε τη μεθοδολογία της κοινωνικής έρευνας. Διεξήγαγε επίσης μια συγκριτική μελέτη για τα συστήματα κοινωνικής διαστρωμάτωσης της Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών. Η Μαρτινό έδειξε πώς οι θεμελιώδεις ηθικές αξίες του νεαρού αμερικανικού έθνους συνέβαλαν στη διαμόρφωση των βασικών θεσμικών του διευθετήσεων. Καθ' όλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας της, η Μαρτινό στάθηκε ένθερμη υποστηρίκτρια των δικαιωμάτων των γυναικών. Ανέδειξε τις ομοιότητες της θέσης των γυναικών στις δυτικές κοινωνίες με τη θέση των δούλων στις ΗΠΑ, και διατύπωσε το αίτημα της καθολικής ελευθερίας και δικαιοσύνης σε μια εποχή στην οποία τα αγαθά αυτά τα απολάμβαναν αποκλειστικά οι λευκοί εκπρόσωποι του ανδρικού φύλου (Rossi 1973· Deegan 1991).

Παρότι η Χάριετ Μαρτινό υπήρξε ενόσω ζούσε μια δημοφιλής και σημαντική διανοούμενη και συγγραφέας, οι συμβολές της στην κοινωνιολογία περιθωριοποιήθηκαν από το ανδρικοκρατούμενο κατεστημένο εκείνης της πρώιμης περιόδου της επιστήμης, το οποίο απέκλειε γυναίκες, όπως η Μαρτινό, από τις σημαντικές θέσεις της ακαδημαϊκής κοινότητας (Ritzer 2000). Έτσι, ο ρόλος της Μαρτινό στα πρώτα στάδια ανάπτυξης της κοινωνιολογίας μόνο πρόσφατα άρχισε να αναγνωρίζεται πλήρως (Deegan 2003· Hoecker-Drysdale 1994· Lengermann και Niebrugge-Brantley 2000a).

Χέρμπερτ Σπένσερ και κοινωνικός δαρβινισμός

Ο άγγλος κοινωνιολόγος Χέρμπερτ Σπένσερ (1820-1903) συμμεριζόταν το ενδιαφέρον του Κοντ για την κοινωνική στατική και την κοινωνική δυναμική. Παρομοίαζε την κοινωνία με βιολογικό οργανισμό και την περιέγραφε ως σύστημα, δηλαδή ως ένα σύνολο αποτελούμενο από αλληλοσχετιζόμενα μέρη. Όπως το ανθρώπινο σώμα αποτελείται από όργανα, έτσι και η κοινωνία αποτελείται από θεσμούς (όπως η οικογένεια, η θρησκεία, το εκπαιδευτικό σύστημα, το κράτος και η οικονομία). Στην περιγραφή της κοινωνίας ως οργανισμού, ο Σπένσερ επικεντρώθηκε στις δομές της και στη λειτουργική συμβολή των δομών αυτών στην επιβίωσή της. Αυτή η εικόνα της κοινωνίας συνάδει με αυτό που οι σύγχρονοι κοινωνιολόγοι ονομάζουν θεωρία του δομο-λειτουργισμού.

Ο Σπένσερ θεωρούσε ότι οι στατικοί κοινωνικοί θεσμοί είναι τα “όργανα” της κοινωνίας, όμως ο ίδιος ενδιαφερόταν περισσότερο για την κοινωνική δυναμική. Διατύπωσε μια πρωτοποριακή θεωρία για την ιστορική εξέλιξη, σύμφωνα με την οποία ο κόσμος προοδεύει σταθερά προς το καλύτερο. Εμπνεόμενος από τη δαρβινική θεωρία της φυσικής επιλογής, ο Σπένσερ εφάρμοσε την έννοια της επιβίωσης του ισχυρότερου στον κοινωνικό κόσμο, προσέγγιση η οποία ονομάστηκε **κοινωνικός δαρβινισμός**. Ο Σπένσερ θέλησε να

δείξει ότι η κυβέρνηση δεν πρέπει να παρεμβαίνει στις φυσικές διεργασίες της κοινωνίας. Μόνον έτσι, υποστήριζε, θα επιβιώσουν οι “ισχυρότεροι” άνθρωποι και κοινωνικές δομές, αφήνοντας τις “ανίσχυρες” να χαθούν. Εάν επιτραπεί σε αυτή την αρχή να λειτουργήσει χωρίς περιορισμούς, τόσο οι ίδιοι οι άνθρωποι όσο και οι θεσμοί τους θα προσαρμόζονται στο περιβάλλον τους και θα φτάνουν σε όλο και υψηλότερα επίπεδα ιστορικής εξέλιξης (Ritzer 2000).

Ο κοινωνικός δαρβινισμός του Σπένσερ μάς δείχνει πώς οι ιδέες που έχουμε για τον εαυτό μας και για τον κόσμο διαμορφώνονται από την κοινωνική εποχή στην οποία ζούμε. Ο Σπένσερ συνέγραψε μεγάλο μέρος του έργου του την εποχή που ο άκρατος καπιταλισμός του laissez-faire βρισκόταν στο απόγειό του, γι’ αυτό και δεν πρέπει να μας προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι ενστερνίστηκε ένα δόγμα, σύμφωνα με το οποίο ο άγριος ατομικισμός, ο αχαλίνωτος ανταγωνισμός και η απουσία κυβερνητικών παρεμβάσεων οδηγούν στην επίτευξη ενός ανώτερου αγαθού. Οι ιδέες του κοινωνικού δαρβινισμού, που εισηγήθηκε ο Σπένσερ, χρησιμοποιήθηκαν ευρέως στην Αγγλία και στις Ηνωμένες Πολιτείες ως πηγή νομιμοποίησης του άκρατου καπιταλισμού. Ο Τζον Ντ. Ροκφέλερ, ο αμερικανός μεγιστάνας του πετρελαίου, απηχώντας τις απόψεις του Σπένσερ, παρατηρούσε: «Η ανάδειξη των επιχειρηματικών κολοσσών είναι απλώς το αποτέλεσμα της επιβίωσης του ισχυρότερου... Δεν πρόκειται για κάποια αρνητική τάση στον κόσμο των επιχειρήσεων. Είναι η εφαρμογή ενός νόμου της φύσης» (αναφέρεται από τους Lewontin, Rose και Kamin 1984: 26).

Καρλ Μαρξ: Ο ρόλος της πάλης των τάξεων

Παρόλο που ο Καρλ Μαρξ [Karl Marx (1818-1883)] αυτοπροσδιοριζόταν ως πολιτικός ακτιβιστής και όχι ως κοινωνιολόγος, στην πραγματικότητα ήταν και τα δύο – όπως ήταν επίσης φιλόσοφος, ιστορικός, οικονομολόγος και πολιτικός επιστήμονας. Πίστευε ότι η επιστήμη δεν είναι απλώς το μέσο για την κατανόηση της κοινωνίας αλλά και το εργαλείο για τη μεταμόρφωσή της. Ο Μαρξ επιδίωκε πρωτίστως την αλλαγή της δομής των θεσμών του καπιταλισμού και την αντικατάστασή τους από καινούργιους, που θα ήταν στην υπηρεσία της ανθρωπότητας. Παρότι γεννήθηκε στη Γερμανία, υποχρεώθηκε να περάσει ένα μεγάλο μέρος της ενήλικης ζωής του στο Λονδίνο ως πολιτικός εξόριστος, καθώς οι γερμανικές αρχές τον θεωρούσαν πολιτικά επικίνδυνο.

Ο Μαρξ προσπάθησε να ανακαλύψει τις θεμελιώδεις αρχές της ιστορίας. Εστίασε την έρευνά του στο οικονομικό περιβάλλον στο οποίο αναπτύσσονται οι κοινωνίες, και ιδιαίτερα στο επίπεδο της τεχνολογικής τους ανάπτυξης και στον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής (θηρευτικός, συλλεκτικός, γε-

ωργικός ή βιομηχανικός). Σε κάθε στάδιο της ιστορίας, οι παράγοντες αυτοί είναι που καθορίζουν ποια κοινωνική ομάδα είναι επικυρίαρχη και ποιες υποτελείς. Πίστευε ότι η κοινωνία διαιρείται σε αυτούς που κατέχουν και σε αυτούς που δεν κατέχουν τα μέσα παραγωγής, μια κατάσταση που προκαλεί την **πάλη των τάξεων**. Όπως έλεγε, η ιστορία όλων των ανθρώπινων κοινωνιών είναι ιστορία ταξικών αγώνων. Στην αρχαία Ρώμη πρωταγωνιστές της σύγκρουσης ήταν οι πατρίκιοι και οι πληβείοι, οι αφέντες και οι δούλοι. Στο Μεσαίωνα, η σύγκρουση διεξαγόταν ανάμεσα στους αρχηγούς των συντεχνιών και τους τεχνίτες, από τη μια μεριά, και στους άρχοντες και τους υποτελείς τους, από την άλλη. Στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, ο ταξικός ανταγωνισμός περιστρέφεται γύρω από τη σύγκρουση ανάμεσα στην καταπιεστική καπιταλιστική (αστική) τάξη και την καταπιεσμένη εργατική τάξη, το προλεταριάτο. Τα μέλη της πρώτης αντλούν το εισόδημά τους από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής –πρωτίστως των εργοστασίων–, η οποία τους επιτρέπει να εκμεταλλεύονται την εργασία των εργατών. Οι δεύτεροι δεν έχουν τίποτε άλλο πέρα από την εργατική τους δύναμη, κι επειδή η επιβίωσή τους εξαρτάται από τις δουλειές που προσφέρουν οι καπιταλιστές, υποχρεούνται να πουλήσουν την εργατική τους δύναμη για να ζήσουν.

Η προσέγγιση του Μαρξ ονομάζεται **διαλεκτικός υλισμός**: είναι η αντίληψη ότι η ιστορική εξέλιξη καθορίζεται από τη σύγκρουση των δυνάμεων της κοινωνίας που έχουν αντίθετα συμφέροντα και από τη συνακόλουθη δημιουργία νέων, πιο αναπτυγμένων δομών. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, ο κόσμος δεν αποτελείται από στατικές δομές αλλά από δυναμικές διαδικασίες, είναι ένας κόσμος μεταβαλλόμενος, όχι σταθερός. Σύμφωνα με τη μαρξιστική προσέγγιση της ιστορίας, κάθε οικονομική τάξη πραγμάτων φτάνει κάποια στιγμή στην κατάσταση της μέγιστης αποτελεσματικότητας. Την ίδια ώρα αναπτύσσονται εσωτερικές αντιφάσεις ή αδυναμίες που δρομολογούν την παρακμή της. Τότε στο παλαιό καθεστώς αρχίζουν να αναπτύσσονται οι ρίζες μιας νέας τάξης πραγμάτων. Στο τέλος, η νέα τάξη αντικαθιστά την παλαιά, απορροφώντας παράλληλα τα πιο χρήσιμα γνωρίσματά της. Σύμφωνα με την οπτική του Μαρξ, η δουλεία αντικαταστάθηκε από το φεουδαλισμό και ο φεουδαλισμός από τον καπιταλισμό, ο οποίος θα δώσει τη θέση του στο σοσιαλισμό και, τελικά, ο σοσιαλισμός θα αντικατασταθεί από τον κομμουνισμό, το ανώτατο στάδιο της κοινωνικής εξέλιξης.

Σύμφωνα με τη θεωρία του Μαρξ, οι πολιτικές ιδεολογίες, η θρησκεία, η οργάνωση της οικογένειας, το εκπαιδευτικό σύστημα και η κυβέρνηση συγκροτούν αυτό που ονόμασε κοινωνικό **εποικοδόμημα**. Το εποικοδόμημα επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την οικονομική βάση της κοινωνίας – δηλαδή από τον τρόπο παραγωγής των αγαθών και από την ταξική δομή της. Όταν μια τάξη ελέγχει τα σημαντικότερα μέσα βιοπορισμού των ανθρώ-

πων, τότε τα μέλη αυτής της τάξης αποκτούν την επιρροή και τη δύναμη που τους επιτρέπουν να διαμορφώσουν και τις άλλες πτυχές του θεσμικού βίου –το εποικοδόμημα– με τρόπους που να ευνοούν τα ταξικά τους συμφέροντα. Η οικονομική δομή δεν διαμορφώνει, όμως, μονομερώς το εποικοδόμημα. Πτυχές του εποικοδομήματος επενεργούν στην οικονομική βάση και τη μεταβάλλουν μέσω μιας αμφίδρομης σχέσης. Ο Μαρξ πίστευε ότι η ανάδειξη μιας επαναστατικής ιδεολογίας η οποία θα καταφέρει να κινητοποιήσει την εργατική τάξη προς την επιδίωξη του ταξικού της συμφέροντος, θα οδηγήσει στην ανατροπή της υφιστάμενης κοινωνικής τάξης και στην αντικατάστασή της από μια άλλη, η οποία θα επιδιώκει πιο ανθρωπιστικούς στόχους (Boswell και Dixon 1993). Σύμφωνα με την αντίληψη του Μαρξ, οι οικονομικοί παράγοντες –το ποιος ελέγχει τα μέσα παραγωγής– είναι οι κυρίαρχοι. Γι' αυτόν το λόγο, πολλοί θεωρούν ότι υπήρξε ένας **οικονομικός ντετερμινιστής**.

Παρόλο που ο Μαρξ ταυτίζεται συχνά με τις κομμουνιστικές επαναστάσεις και τις σοσιαλιστικές κυβερνήσεις που αναδείχθηκαν σε πολλά κράτη στον 20ό αιώνα, στην πραγματικότητα είπε ελάχιστα πράγματα για τον κομμουνισμό και το σοσιαλισμό. Ο Μαρξ ήταν ένας ουτοπιστής. Επικέντρωσε το έργο του στον καπιταλισμό και στην εσωτερική δυναμική του, υποθέτοντας ότι η αντικατάστασή του από το σοσιαλισμό θα έλυνε αυτομάτως πολλά από τα προβλήματα του κόσμου.

Οι περισσότεροι κοινωνιολόγοι αναγνωρίζουν σήμερα τον Μαρξ ως εξέχουσα φυσιογνωμία της κοινωνιολογικής θεωρίας (Ritzer 2000. Pampel 2000). Σήμερα γνωρίζουμε, κατανοούμε και μελετούμε τον Μαρξ περισσότερο από κάθε άλλη εποχή, από τότε που ξεκίνησε την πορεία του τη δεκαετία του 1840. Πολλά από τα σημαντικότερα στοιχεία του έργου του έχουν πλέον ενσωματωθεί στο γενικό ρεύμα της κοινωνιολογίας, κυρίως από τη σχολή των συγκρούσεων. Εν ολίγοις, για τους περισσότερους κοινωνιολόγους –όπως εξάλλου και για τους περισσότερους ιστορικούς και οικονομολόγους– το έργο του Μαρξ είναι μεν υπερβολικά ξεπερασμένο για να το ακολουθήσει κανείς στις ειδικές επιμέρους πτυχές του, ως γενική θεωρία όμως παραμένει σημαντική και εμπνέει ένα μεγάλο μέρος της σύγχρονης έρευνας και θεωρίας (π.χ. Wright 2000).

Εμίλ Ντιρκάιμ: Κοινωνική ολοκλήρωση και κοινωνικά γεγονότα

Ενώ ο Μαρξ έβλεπε την κοινωνία ως πεδίο ανταγωνισμού των τάξεων που έχουν αντικρουόμενα συμφέροντα, ο γάλλος κοινωνιολόγος Εμίλ Ντιρκάιμ

(1858-1916) έστρεψε το κοινωνιολογικό του βλέμμα στο ερώτημα του πώς καταφέρνουν οι κοινωνίες να διατηρούν την ενότητά τους και να επιβιώνουν. Οι βασικές ενστάσεις του Ντιρκάιμ στο έργο του Μαρξ ήταν, αφενός, ότι ο Μαρξ απέδιδε υπερβολική σημασία στους οικονομικούς παράγοντες και στις ταξικές συγκρούσεις, παραμελώντας την κοινωνική αλληλεγγύη (Turner 1990), αφετέρου δε, ότι δεν αναγνώριζε την ικανότητα αυτο-μεταρρύθμισης της σύγχρονης κοινωνίας (Pampel 2002).

Κεντρική θέση στην κοινωνιολογία του Ντιρκάιμ (1897/1951) έχει η έννοια της *κοινωνικής ολοκλήρωσης*. Η κοινωνική ολοκλήρωση αναφέρεται στην πυκνότητα των κοινωνικών σχέσεων – στο σύνολο των σχέσεων που αναπτύσσονται στο εσωτερικό μιας ομάδας ανθρώπων. Όσο πιο συνδεδεμένοι είναι οι άνθρωποι μεταξύ τους, τόσο πιο ισχυρά και ουσιαστικά είναι τα συναισθήματα που παράγουν αυτές οι σχέσεις (Pope 1976). Ο Ντιρκάιμ υποστήριξε ότι η κοινωνική ολοκλήρωση είναι αναγκαία προϋπόθεση για τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης και για την ευτυχία των ατόμων. Συγκεκριμένα, πρότεινε ότι η ευτυχία εξαρτάται από τη δυνατότητα των ατόμων να ανακαλύψουν μια αίσθηση σκοπού και νοήματος πέρα από τον εαυτό τους, και ότι αυτό το επιτυγχάνουν συμμετέχοντας σε ομάδες. Ο Ντιρκάιμ θέλησε να αποδείξει ότι η καταστροφή των κοινωνικών δεσμών (όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, με το διαζύγιο) έχει αρνητικές συνέπειες για τον άνθρωπο και, υπό ορισμένες συνθήκες, μπορεί να αυξήσει ακόμα και την πιθανότητα αυτοκτονίας. Άλλοι κοινωνιολόγοι, ορμώμενοι από την κεντρική ιδέα του Ντιρκάιμ, έδειξαν πώς η κατάρρευση των ομαδικών δεσμών μπορεί να οδηγήσει σε έκτροπη συμπεριφορά (Merton 1968) καθώς και σε συμμετοχή σε κοινωνικά κινήματα (Kornhauser 1959). Όπως και ο Μαρξ, ο Ντιρκάιμ εξακολουθεί να επηρεάζει τη σύγχρονη κοινωνιολογία, δίνοντας το έναυσμα για νέες έρευνες και θεωρητικές εξελίξεις (Baller και Richardson 2002· Lehman 1995· Moody και White 2003· Stockard και O'Brien 2002).

Στο έργο του *Ο καταμερισμός της εργασίας στην κοινωνία* (1893/1964), ο Ντιρκάιμ εξέτασε το ζήτημα της κοινωνικής αλληλεγγύης, δηλαδή την τάση των ανθρώπων να αναπτύσσουν κοινωνικές σχέσεις. Έκανε τη διάκριση ανάμεσα στην αλληλεγγύη των πρωτόγονων και των σύγχρονων κοινωνιών. Στις πρωτόγονες κοινωνίες, όπως οι θηρευτικές, οι συλλεκτικές και οι αγροτικές κοινωνίες, η κοινωνική δομή ήταν σχετικά απλή και χαρακτηριζόταν από περιορισμένο καταμερισμό εργασίας. Οι άνθρωποι ανέπτυσαν δεσμούς μέσω της ενασχόλησής τους με παρόμοιες εργασίες. Ανέπτυξαν την αίσθηση ότι ανήκουν στο ίδιο σύνολο χάρη στο γεγονός ότι έμοιαζαν εξαιρετικά μεταξύ τους, αυτό που ο Ντιρκάιμ ονόμασε *μηχανική αλληλεγγύη*. Αντίθετα, οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από περίπλοκες κοινωνικές δομές και από έναν εξελιγμένο και περίπλοκο τρόπο καταμερισμού της εργασίας. Οι

άνθρωποι εκτελούν εξειδικευμένες εργασίες στα εργοστάσια, στα γραφεία και στα σχολεία. Κανείς δεν είναι αυτόκλητος και όλοι εξαρτώνται από τους άλλους για την επιβίωσή τους. Υπό αυτές τις συνθήκες, η κοινωνία διατηρεί την ενότητά της χάρι στην αλληλεξάρτηση, την οποία προάγουν οι διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους, αυτό που ονόμασε ο Ντιρκάιμ *οργανική αλληλεγγύη*.

Κατά την εξέταση της κοινωνικής αλληλεγγύης και άλλων κοινωνιολογικών ζητημάτων, ο Ντιρκάιμ πίστευε ότι θα πρέπει να εστιάζουμε την προσοχή μας στην ομάδα, και όχι στο άτομο. Προτείνει ως διακριτό αντικείμενο της κοινωνιολογίας τη μελέτη των κοινωνικών γεγονότων. Τα **κοινωνικά γεγονότα** αποτελούν πτυχές της κοινωνικής ζωής, οι οποίες δεν μπορούν να ερμηνευθούν υπό το πρίσμα των βιολογικών και πνευματικών χαρακτηριστικών του ατόμου. Οι άνθρωποι βιώνουν τα κοινωνικά γεγονότα ως εξωγενή, υπό την έννοια ότι τα γεγονότα αυτά έχουν μια ανεξάρτητη υπόσταση και αποτελούν μέρος του αντικειμενικού περιβάλλοντός τους. Με αυτή τους την ιδιότητα, τα κοινωνικά γεγονότα υπηρετούν την κοινωνία θέτοντας όρια στη συμπεριφορά των ανθρώπων, και περιλαμβάνουν όχι μόνο νομικούς και ηθικούς κοινωνικούς κανόνες, αλλά και σχέσεις και πρότυπα συμπεριφοράς που επηρεάζουν την καθημερινή ζωή.

Τα υλικά κοινωνικά γεγονότα περιλαμβάνουν την ίδια την κοινωνία, τους μείζονες θεσμούς της (το κράτος, τη θρησκεία, την οικογένεια, το εκπαιδευτικό σύστημα, κ.λπ.) καθώς και τις διάφορες δομές που αποτελούν το θεμέλιο της κοινωνίας (οικιστικά πρότυπα, εγκληματικότητα, κατανομή του πληθυσμού, κ.λπ.). Τα *άυλα κοινωνικά γεγονότα* είναι οι κοινωνικοί κανόνες, οι ηθικές αρχές, τα νοήματα των συμβόλων και η κοινή συνείδηση που παράγεται από αυτά.

Ο Ντιρκάιμ επέμενε ότι η ερμηνεία της κοινωνικής ζωής πρέπει να θεμελιώνεται μέσα στην ίδια την κοινωνία. Η κοινωνία, όπως έλεγε, είναι κάτι περισσότερο από το σύνολο των μερών της: είναι ένα σύστημα που διαμορφώνεται μέσα από την ένωση ατόμων και αποτελεί μια ξέχωρη πραγματικότητα, με τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Ο Ντιρκάιμ ανέδειξε με πειστικό τρόπο τον κρίσιμο ρόλο που παίζουν τα κοινωνικά γεγονότα στην ανθρώπινη συμπεριφορά στο βιβλίο του *Αυτοκτονία* (1897/1951), μια μελέτη-σταθμό στην ιστορία της κοινωνιολογίας. Ενώ πολλοί προηγούμενοι κοινωνιολόγοι ήταν επιρρεπείς στις “θεωρίες του καναπέ”, ο Ντιρκάιμ προχώρησε στη σχολαστική συλλογή και ανάλυση στοιχείων που αφορούσαν το ζήτημα της αυτοκτονίας. Ανακάλυψε ότι τα ποσοστά αυτοκτονίας ήταν υψηλότερα μεταξύ των προτεσταντών από ό,τι μεταξύ των καθολικών, μεταξύ των ανύπαντρων σε σχέση με τους παντρεμένους, αλλά και μεταξύ των στρατιωτικών σε σχέση με τους πολίτες. Βρήκε επίσης ότι τα ποσοστά αυτοκτονίας ήταν υψηλότερα σε καιρό ειρήνης απ’ ό,τι σε εποχές

πολέμων και επαναστάσεων, αλλά και σε περιόδους οικονομικής ευημερίας ή ύφεσης απ' ό,τι σε περιόδους οικονομικής σταθερότητας. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αυτές οι διαφορές στα ποσοστά των αυτοκτονιών αποτελούν συνέπεια διαφορών που υπάρχουν στην κοινωνική αλληλεγγύη. Όταν τα άτομα είναι ενταγμένα σε ένα δίκτυο κοινωνικών δεσμών, είναι λιγότερο πιθανό να αυτοκτονήσουν από ό,τι αν δεν έχουν ενσωματωθεί πλήρως στον συλλογικό βίο.

Ο Ντιρκάιμ ήταν ο πρώτος μεγάλος κοινωνιολόγος που ανταποκρίθηκε στις υψηλές απαιτήσεις που έχει η πειθαρχημένη και σχολαστική εμπειρική μελέτη της κοινωνικής ζωής. Αμφισβήτησε την ιδέα ότι η αυτοκτονία είναι το αποτέλεσμα καθαρά ατομικών παραγόντων. Αντίθετα, υποστήριξε ότι η αυτοκτονία είναι ένα κοινωνικό γεγονός: ένα προϊόν των σημασιών, των προσδοκιών και των δομικών διευθετήσεων που αναπτύσσονται από την αλληλεπίδραση των ανθρώπων. Ως κοινωνικό γεγονός, η αυτοκτονία μπορεί να ερμηνευτεί με βάση κοινωνικούς παράγοντες.

Μαξ Βέμπερ: Υποκειμενικότητα και κοινωνική οργάνωση

Αν εξαιρέσει κανείς τον Μαξ, κανένας κοινωνιολόγος δεν άσκησε μεγαλύτερη επιρροή στην κοινωνιολογία από τον γερμανό κοινωνιολόγο Μαξ Βέμπερ [Max Weber (1864-1920)]. Το έργο του Βέμπερ μάς κληροδότησε πλούτο εννοιολογικών επεξεργασιών για μια σειρά από επιστημονικά πεδία, όπως τα οικονομικά, η πολιτική επιστήμη και η ιστορία. Στους κοινωνιολόγους, το έργο του Βέμπερ δεν είναι γνωστό μόνο για τη συμβολή του στην ιστορική επιστήμη, αλλά και για το πλήθος των ιδεών του που γέννησαν και ενέπνευσαν σημαντικό ενδιαφέρον και έρευνες. Πολλές από τις σημαντικότερες ιδέες που θεωρούμε σήμερα δεδομένες, και οι οποίες μάς βοηθούν να αντιληφθούμε την κοινωνική ζωή, έχουν την προέλευσή τους στο έργο του Βέμπερ, όπως η γραφειοκρατία, ο τρόπος ζωής (το *lifestyle*), η προτεσταντική ηθική και το χάρισμα. Το κοινωνιολογικό έργο του Βέμπερ καλύπτει πλήθος θεμάτων, από την πολιτική, τους οργανισμούς, την κοινωνική διαστρωμάτωση, το δίκαιο, τη θρησκεία και τον καπιταλισμό μέχρι τη μουσική, τα αστικά κέντρα και τις διαπολιτισμικές συγκρίσεις, ενώ η επιρροή του στην επιστήμη της κοινωνιολογίας είναι αισθητή και σήμερα (π.χ., Wright 2002).

Ο Βέμπερ υποστήριξε ότι ένα από τα βασικά θέματα με τα οποία πρέπει να ασχοληθεί η κοινωνιολογία είναι η μελέτη της ανθρώπινης υποκειμενικότητας, δηλαδή των προθέσεων, των αξιών, των πεποιθήσεων και των στάσεων που υποκρύπτονται στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Ο Βέμπερ χρησιμοποίησε τη γερμανική λέξη **Verstehen** – που σημαίνει “κατανόηση” ή “ενόραση” – για να περιγράψει αυτή την προσέγγιση της εκμάθησης των υποκειμε-

νικών νοημάτων που αποδίδουν οι άνθρωποι στις πράξεις τους. Χρησιμοποιώντας αυτή τη μέθοδο, οι κοινωνιολόγοι επιχειρούν να βάλουν νοητικά τον εαυτό τους στη θέση των άλλων για να διαπιστώσουν πώς σκέφτονται και αισθάνονται εκείνοι.

Μια άλλη σημαντική συμβολή του Βέμπερ στην κοινωνιολογία είναι η έννοια του ιδεατού τύπου (ιδεότυπου). Ο *ιδεατός τύπος* είναι μία έννοια την οποία κατασκεύασαν οι κοινωνιολόγοι για να απεικονίσουν τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του πράγματος που θέλουν να μελετήσουν. Είναι ένα εργαλείο, το οποίο επιτρέπει στους κοινωνιολόγους να γενικεύουν και να απλοποιούν τα δεδομένα, αγνοώντας τις μικρές διαφορές, προκειμένου να υπογραμμίσουν τις μεγάλες ομοιότητες. Ένα αστυνομικό τμήμα και ένα νοσοκομείο, για παράδειγμα, διαφέρουν σε πολλά προφανή σημεία, μοιράζονται όμως και πολλά κοινά χαρακτηριστικά, που επιτρέπουν την ένταξή τους στην κοινή κατηγορία της “γραφειοκρατίας”. Στο Κεφάλαιο 4 θα δούμε πώς ο Βέμπερ χρησιμοποίησε την έννοια του ιδεατού τύπου σσ. 244-246 για να διατυπώσει το μοντέλο του για τη γραφειοκρατία. Ο ιδεατός τύπος λειτουργεί ως το μέτρο με το οποίο μπορούν οι κοινωνιολόγοι να αξιολογήσουν πραγματικά γεγονότα. Εάν, για παράδειγμα, διαπιστώσουν, με βάση ιστορικά και σύγχρονα στοιχεία, ότι ο ιδεατός τύπος της γραφειοκρατίας διαθέτει ένα συγκεκριμένο σύνολο χαρακτηριστικών, τότε μπορούν να συγκρίνουν αυτόν τον ιδεότυπο με πραγματικές γραφειοκρατίες και στη συνέχεια να ερμηνεύσουν τους λόγους για τους οποίους κάποια από τα χαρακτηριστικά των πραγματικών γραφειοκρατιών αποκλίνουν από τον ιδεατό τύπο. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, μπορούμε να μάθουμε πολλά όσον αφορά τα αίτια των τρόπων λειτουργίας των διαφόρων οργανισμών.

Ο Βέμπερ ανέδειξε στο έργο του την έννοια της **αξιολογικά ελεύθερης κοινωνιολογίας**. Υπογράμμισε ότι οι κοινωνιολόγοι δεν πρέπει να αφήνουν τις προσωπικές τους προκαταλήψεις να επηρεάζουν τη διεξαγωγή της επιστημονικής έρευνας. Ο Βέμπερ παραδεχόταν ότι οι κοινωνιολόγοι, όπως όλοι οι άνθρωποι, έχουν τις δικές τους ατομικές προκαταλήψεις και ηθικές πεποιθήσεις για τη δέουσα συμπεριφορά. Επέμενε όμως ότι οι κοινωνιολόγοι οφείλουν να καλλιεργούν μια πειθαρχημένη προσέγγιση των φαινομένων που μελετούν, ώστε να βλέπουν τα γεγονότα όπως πραγματικά είναι, και όχι όπως θα ήθελαν οι ίδιοι να είναι. Ο Βέμπερ αναγνώριζε, όμως, ότι αντικειμενικότητα δεν σημαίνει ουδετερότητα ούτε ηθική αδιαφορία. Η ουδετερότητα υποδηλώνει ότι κάποιος δεν παίρνει το μέρος της μίας ή της άλλης πλευράς σε ένα ζήτημα, και η *ηθική αδιαφορία* ότι δεν ενδιαφέρεται καν. Αντίθετα, η *αντικειμενικότητα* αφορά την αναζήτηση της επιστημονικά επαληθεύσιμης γνώσης. Παρότι, λοιπόν, υπήρξε υπέρμαχος της αντικειμενικότητας ως σημαντικού στόχου της κοινωνικής επιστήμης, ο ίδιος δεν τήρησε ουδέτερη στάση, ούτε ως

διανοούμενος ούτε ως πολίτης. Δεν δίσταζε να διατυπώνει αξιακές κρίσεις και να παίρνει θέση στα σημαντικά ζητήματα της εποχής του (Ritzer 2000).

Αμερικανική κοινωνιολογία

Οι κοινωνιολόγοι που εξετάσαμε μέχρι τώρα προέρχονταν όλοι από την Ευρώπη. Αν καταρτιζόταν ποτέ από τους κοινωνιολόγους ένα «Πάνθεον» της κοινωνιολογίας, οι Κοντ, Μαρτινό, Σπένσερ, Μαρξ, Ντιρκάιμ και Βέμπερ θα ήταν αναμφίβολα μέσα στους πρώτους που θα περιλαμβάνονταν. Όμως με την έλευση του 20ού αιώνα, οι Αμερικανοί άρχισαν να παίζουν κρίσιμο ρόλο στην εξέλιξη της κοινωνιολογίας. Την περίοδο που προηγήθηκε του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, διάφοροι παράγοντες δημιούργησαν ευνοϊκό κλίμα για την ανάπτυξη της κοινωνιολογίας στις Ηνωμένες Πολιτείες (Fuhrman 1980· Hinkle 1980). Όπως και στην Ευρώπη, έτσι και στις ΗΠΑ η βιομηχανική επανάσταση και η αστικοποίηση έδωσαν μεγάλη ώθηση στην κοινωνιολογική έρευνα. Ένας πρόσθετος παράγοντας υπήρξε η μαζική μετανάστευση αλλοδαπών στις Ηνωμένες Πολιτείες και τα προβλήματα απορρόφησης και αφομοίωσης που έθεσε το μεταναστευτικό ρεύμα για τον αμερικανικό τρόπο ζωής. Επιπλέον, η κοινωνιολογία και το σύγχρονο πανεπιστημιακό σύστημα αναδείχθηκαν ταυτόχρονα στις ΗΠΑ, σε αντίθεση με την Ευρώπη, όπου η κοινωνιολογία δυσκολεύτηκε περισσότερο να καθιερωθεί, καθώς ήταν υποχρεωμένη να διεισδύσει σε ένα ήδη εδραιωμένο σύστημα ακαδημαϊκών επιστημονικών πεδίων.

Στα πρώτα της βήματα, η αμερικανική κοινωνιολογία είχε αισιόδοξο και προοδευτικό χαρακτήρα, και βαθιά πίστη στην πρόοδο και την αξία της ατομικής ελευθερίας και ευημερίας, καθώς και στην πεποίθηση ότι, παρά τα όποια ελαττώματά της, η αμερικανική κοινωνία ήταν κατά βάση υγιής. Ορισμένοι από τους πρώτους αμερικανούς κοινωνιολόγους, όπως ο Lester Ward (1841-1918), πίστευαν ότι έργο των κοινωνιολόγων είναι να διατυπώσουν τους βασικούς νόμους του κοινωνικού βίου και να χρησιμοποιήσουν αυτή τη γνώση για να μεταρρυθμίσουν την κοινωνία. Άλλοι, όπως ο William Graham Sumner (1840-1910), υιοθέτησαν την προσέγγιση της επιβίωσης του ισχυρότερου, η οποία προερχόταν από τον Σπένσερ, πιστεύοντας ότι τα προβλήματα της κοινωνίας θα λυθούν από μόνα τους αν τα αφήσει κανείς στην ησυχία τους.

Εξαίρεση σε αυτό το κλίμα αισιοδοξίας αποτελεί το έργο του W.E.B. Du Bois (1868-1963), ενός κορυφαίου αφροαμερικανού διανοούμενου και ενός εκ των ιδρυτών της Εθνικής Ένωσης για την Πρόοδο των Έγχρωμων Ανθρώπων (National Association for the Advancement of Colored People), ο οποίος ανέλυσε τη φυλετική ανισότητα και εισηγήθηκε ριζικές τομές για την εξάλειψή της (Du Bois 1903/1965· Blau και Brown 2001). Ο Du Bois έβγαλε επίσης την κοινω-

κοινωνικοποίηση είναι η διαδικασία που μας μετατρέπει σε κοινωνικά όντα, και συνεχίζεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής μας. Οι περιπτώσεις παιδιών που μεγάλωσαν σε συνθήκες ακραίας απομόνωσης αποδεικνύουν τη σημασία της κοινωνικοποίησης.

Στο Κεφάλαιο 2 εστιάσαμε την προσοχή μας στον πολιτισμό. Αν δεν υπήρχε η κοινωνικοποίηση, η ανανέωση του πολιτισμού, που γίνεται με τη μετάδοσή του από γενιά σε γενιά, δεν θα ήταν εφικτή. Οι άνθρωποι εξαρτώμαστε περισσότερο από κάθε άλλο ον από την κοινωνική μας κληρονομιά – από το πλούσιο απόθεμα των προσαρμογών και καινοτομιών που σχημάτισαν αμέτρητες γενιές προγόνων μας στο πέρασμα χιλιάδων χρόνων. Μέσω του πολιτισμού, κάθε καινούργια γενιά μπορεί να προχωρήσει από το σημείο όπου σταμάτησε η προηγούμενη. Χωρίς την κοινωνικοποίηση, θα ήταν αδύνατον να διαιωνίζεται η κοινωνία για διάστημα μεγαλύτερο της μίας γενιάς. Τα άτομα δεν θα διέθεταν τα κοινά νοήματα που είναι αναγκαία για να ευθυγραμμίσουν τις πράξεις τους και να ενώσουν τις ξεχωριστές ζωές τους σε ένα ευρύτερο σύνολο. Τόσο το άτομο όσο και η κοινωνία διατηρούν μια σχέση αλληλεξάρτησης με την κοινωνικοποίηση, η οποία αναμειγνύει τα συναισθήματα και τις ιδέες του πολιτισμού με τις ικανότητες και ανάγκες του ανθρώπινου οργανισμού (Davis 1949: 195).

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, τα θεμέλιά της, τη σχέση της με την ανάπτυξη του εαυτού και τη μεταβαλλόμενη φύση της στα διάφορα στάδια της ζωής του ανθρώπου.

Τα θεμέλια της κοινωνικοποίησης

Όπως αποδεικνύουν οι περιπτώσεις της Τζίνι, της Άννας και της Ιζαμπέλ, τα βιολογικά μας χαρίσματα δεν αρκούν για τη διαμόρφωση μιας φυσιολογικής ανθρώπινης προσωπικότητας όταν απουσιάζει το στοιχείο της κοινωνικής διαντίδρασης. Συνεπώς, η προσωπικότητα κάθε φυσιολογικού ανθρώπου είναι αποτέλεσμα όχι μόνο κληρονομικών αλλά και περιβαλλοντικών παραγόντων. Σε αυτή την ενότητα θα εξετάσουμε αναλυτικότερα το πώς αλληλεπιδρούν αυτοί οι παράγοντες. Θα εξετάσουμε επίσης τις θεωρίες, τους φορείς της κοινωνικοποίησης και την κοινωνική επικοινωνία. Επίσης θα αναλύσουμε το πώς η κοινωνικοποίηση δημιουργεί μια κοινωνικά κατασκευασμένη πραγματικότητα, αυτό που οι κοινωνιολόγοι ονομάζουν “ορισμό της κατάστασης”.

Φύση και ανατροφή

Οι συγκινητικές περιπτώσεις παιδιών που προέρχονται από περιβάλλοντα ακραίων στερήσεων αποκαλύπτουν πόσο σημαντικό ρόλο παίζει η ανατροφή στην ανάπτυξη της ανθρώπινης φύσης. Είναι όμως δύσκολο να υπολογιστεί με ακρίβεια το μερίδιο συμμετοχής της φύσης και της ανατροφής. Κάποτε, το ζήτημα διατυπωνόταν με τη διαζευκτική μορφή: φύση ή ανατροφή; Σήμερα, το ερώτημα τίθεται μάλλον διαφορετικά: «Πώς αλληλεπιδρούν η φύση και η ανατροφή στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς;».

Οι επιστήμονες έχουν διατυπώσει πολλές φορές το ερώτημα ποιος παράγοντας – η κληρονομικότητα ή το περιβάλλον – είναι πιο σημαντικός για τη διαμόρφωση συγκεκριμένων ανθρώπινων χαρακτηριστικών, όπως η παχυσαρκία, η εξωστρέφεια και η ευφυΐα. Επιχείρησαν έτσι να καθορίσουν ποιες από τις διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ των ανθρώπων οφείλονται στην κληρονομικότητα και ποιες στο περιβάλλον. Καθώς οι γενετικές έρευνες συνεχίζονται, προκύπτουν στοιχεία ότι η ανορεξία (Fetissov κ.ά. 2002), ο αλκοολισμός (Beylotte 2003) και η αντικοινωνική συμπεριφορά (Caspi κ.ά. 2002) έχουν και γενετικές συνιστώσες. Ορισμένες μελέτες υποστηρίζουν ότι η κληρονομικότητα αποτελεί τον βασικό παράγοντα για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας και την ανάπτυξη του ατόμου. Στο βιβλίο της *Η υπόθεση της ανατροφής* (*The Nurture Assumption*), η Judith Rich Harris υποστηρίζει ότι η γενετική επιρροή των βιολογικών γονέων στα παιδιά τους είναι πολύ πιο σημαντική από τις κοινωνικές επιρροές. Άλλες μελέτες πάλι δείχνουν ότι, αν εξαιρέσει κανείς τη γενετική τους ομοιότητα, δύο αδέρφια δεν μοιάζουν περισσότερο μεταξύ τους ως προς την προσωπικότητα, τις ικανότητες ή την προσαρμοστικότητα από το αν συγκριθούν με ένα τυχαίο δείγμα ανθρώπων από τον ευρύτερο πληθυσμό (Turkheimer και Waldron 2000). Ωστόσο, η επιστημονική έρευνα δείχνει επίσης ότι όσο σημαντικά κι αν είναι τα κληρονομικά γνωρίσματα, η μορφή που θα πάρουν εξαρτάται από ένα πλήθος περιβαλλοντικών παραγόντων (Collins κ.ά. 2000).

Οι έρευνες που έγιναν σε όμοιους διδύμους (που έχουν δηλαδή ακριβώς τα ίδια γονίδια) μάς δίνουν μια μοναδική ευκαιρία να διακρίνουμε τις γενετικές και τις περιβαλλοντικές επιδράσεις. Από τις έρευνες αυτές προέκυψε ότι οι δίδυμοι που μεγαλώνουν χωριστά είναι εξίσου όμοιοι με αυτούς που μεγαλώνουν μαζί σε πολλά σημεία της προσωπικότητας, της ιδιοσυγκρασίας, των ενδιαφερόντων και των κοινωνικών και πολιτικών τους στάσεων (Bouchard κ.ά. 1990· Bouchard 1994· Pinker 2002). Το εύρημα αυτό αποτελεί ένδειξη ότι τα εν λόγω χαρακτηριστικά της προσωπικότητας επηρεάζονται πράγματι από γενετικούς παράγοντες. Παράλληλα όμως, οι ίδιες έρευνες δείχνουν ότι ο πολιτισμός και το περιβάλλον ίσως παίζουν τελικά ακόμα πιο σημαντικό ρόλο,

καθώς εκεί αποδίδονται περισσότερες από τις μισές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στην προσωπικότητα και τα γνωρίσματα της συμπεριφοράς (Feldman, Otto και Christiansen 2000).

Υπάρχουν επίσης ευρήματα τα οποία δείχνουν ότι και αυτές ακόμα οι βιολογικές επιρροές στη συμπεριφορά ίσως επηρεάζονται από το περιβάλλον. Γνωρίζουμε, για παράδειγμα, από πειράματα που έγιναν σε ποντίκια, ότι οι εμπειρίες επηρεάζουν άμεσα τη δομή των νευρώνων του εγκεφάλου – με άλλα λόγια το περιβάλλον διαμορφώνει την ψυχολογική ανάπτυξη (Comery, Shah και Greenaugh 1995). Τα παιδιά που είναι εκτεθειμένα σε περιβάλλον με τοξίνες, όπως ο μόλυβδος, έχουν χαμηλότερο δείκτη νοημοσύνης από τα παιδιά που ζουν σε μη τοξικό περιβάλλον (Needleman και Bellinger 1994).

Ορισμένες φορές η διαφορά ανάμεσα στα κληρονομικά και τα περιβαλλοντικά αίτια εξαρτάται απλώς από την προσέγγιση. Στη Σαρδηνία, για παράδειγμα, ένα νησί της Μεσογείου, το 35% των κατοίκων πάσχουν από μια ασθένεια που συνδέεται με την έλλειψη ενός συγκεκριμένου ενζύμου (Harsanyi και Hutton 1979). Η ασθένεια αυτή εκδηλώνεται όταν κάποιος που δεν έχει το ένζυμο, καταναλώσει ένα συγκεκριμένο είδος φασολιού. Ορισμένοι από αυτούς που δεν έχουν το ένζυμο μπορεί να αποδώσουν την ανωμαλία αυτή στο περιβάλλον, καθώς εμφανίζεται μόνο στα άτομα που καταναλώνουν το συγκεκριμένο φασόλι. Σε μια άλλη ομάδα ανθρώπων όμως που καταναλώνουν το φασόλι, η ανωμαλία μπορεί να εκληφθεί ως γενετική, καθώς εμφανίζεται στους ανθρώπους που δεν έχουν το ένζυμο.

Με δεδομένες όλες αυτές τις δυσκολίες, είναι προφανώς υπεραπλουστευτικό να θεωρήσουμε ότι οι οργανισμοί είναι τελείως παθητικοί, και είτε είναι

«Θα σου δείξω τώρα κάτι κακόγουστο, για να γνωρίζεις στο εξής τι είναι το κακό γούστο».

© The New Yorker Collection, 1992, Warren Miller από το cartoonbank.com. All Rights Reserved.

προγραμματισμένοι από εσωτερικές γενετικές δυνάμεις, είτε διαμορφώνονται εξ ολοκλήρου από το εξωτερικό τους περιβάλλον. Υπάρχουν σημαντικά ευρήματα που δείχνουν ότι οι κληρονομικοί και οι περιβαλλοντικοί παράγοντες αλληλεπιδρούν και αλληλοεπηρεάζονται (Feldman, Otto και Christiansen 2000· Casey 2002). Καθώς μεγαλώνουν τα παιδιά, η άμεση επίδραση της φύσης στη συμπεριφορά τους γίνεται όλο και μικρότερη. Αντίθετα, αναβαθμίζεται ο ρόλος της μάθησης, ενώ και ο ίδιος ο εγκέφαλος επηρεάζεται από την αλληλεπίδραση με το περιβάλλον. Η ψυχολογική ανάπτυξη του εγκεφάλου των μικρών παιδιών επηρεάζεται, για παράδειγμα, από την εμπειρία τραυματικών γεγονότων (Perry κ.ά. 1995). Αντίστοιχα, οι νευρώνες του εγκεφάλου ενισχύονται και βελτιώνονται όταν το περιβάλλον είναι πλούσιο, ασφαλές και γεμάτο ερεθίσματα. Τελικά, η αλληλεπίδραση της φύσης με την ανατροφή επηρεάζει τη συμπεριφορά, ενώ και η ίδια η συμπεριφορά και οι ατομικές εμπειρίες επηρεάζουν τη νευρολογική ανάπτυξη, η οποία με τη σειρά της επιδρά στις μετέπειτα εμπειρίες και τη συμπεριφορά του ατόμου.

Οι άνθρωποι δεν είμαστε, λοιπόν, φυλακισμένοι σε ένα αμετάβλητο σώμα ή σε ένα αμετάβλητο κοινωνικό σύστημα. Και τα δύο μπορούν να αλλάξουν, και το ένα επηρεάζει το άλλο. Με μέσο τη μάθηση, αλλάζουμε τη συμπεριφορά μας. Μέσω των πράξεών μας γινόμαστε κυριολεκτικά “άλλοι άνθρωποι”. Η συμπεριφορά επηρεάζει τις λειτουργίες και την αρχιτεκτονική του εγκεφάλου, οπότε οι εμπειρίες έχουν μακροχρόνιες συνέπειες στη δομή και λειτουργία του (Locke 1993). Είμαστε λοιπόν ενεργοί φορείς, και διαμορφώνουμε τόσο τους εαυτούς μας όσο και το περιβάλλον μας. Καθώς αλλάζουμε τον κόσμο μας με τις πράξεις μας, διαμορφωνόμαστε και μεταμορφωνόμαστε κι εμείς μέσα από αυτές. Αυτή η δυναμική αλληλεπίδραση των διαδικασιών της κοινωνικοποίησης στις οποίες συμμετέχει το άτομο, και το κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον στο οποίο ζούμε, αποτελεί το θεμέλιο της ανθρώπινης ευφυΐας και γνώσης, και του ανθρώπινου πολιτισμού.

Θεωρίες κοινωνικοποίησης

Οι κοινωνικοί επιστήμονες αναγνωρίζουν ότι οι άνθρωποι είμαστε βιολογικοί οργανισμοί, όμως οι βιολογικοί παράγοντες δεν έχουν ενταχθεί απόλυτα στη θεωρία της κοινωνικής ψυχολογίας, παρότι υπάρχει μια τάση προς αυτή την κατεύθυνση (Gove 1987· Rossi και Rossi 1990· Gove 1994· Udry 1995· Udry 2000· Cacioppo κ.ά. 2000). Οι βασικές θεωρίες της σύγχρονης κοινωνιολογίας για την κοινωνικοποίηση εξακολουθούν να εστιάζουν στις έννοιες της κοινωνικής δομής, της μάθησης και της κοινωνικής διαντίδρασης.

Οι δύο μακροσκοπικές θεωρητικές προσεγγίσεις της κοινωνιολογίας, ο λειτουργισμός και η θεωρία των συγκρούσεων, βλέπουν την κοινωνικοποίηση ως

μια διαδικασία η οποία έχει σημαντικές συνέπειες για την κοινωνία ως σύνολο (Corsaro και Eder 1995). Για τους φονξιοναλιστές, η κοινωνία δεν θα ήταν εφικτή εάν οι άνθρωποι δεν εσωτερικεύαν εκείνες τις αξίες, τα πρότυπα και τις πεποιθήσεις που διασφαλίζουν ότι οι άνθρωποι μπορούν και θέλουν να αναλάβουν κοινωνικές θέσεις και να επιτελούν ρόλους που συγκροτούν τις κοινωνικές δομές (Inkeles 1968). Οι θεωρητικοί των συγκρούσεων αναγνωρίζουν επίσης ότι η κοινωνικοποίηση προετοιμάζει τους ανθρώπους για την επιτέλεση διαφόρων κοινωνικών ρόλων, προσεγγίζουν όμως την κοινωνικοποίηση με κριτικό βλέμμα, εστιάζοντας στους τρόπους με τους οποίους ασκεί τον έλεγχο επί των ανθρώπων και εξασφαλίζει τη διαίωνιση των κοινωνικών ανισοτήτων με τη μετάδοσή τους από γενιά σε γενιά (Bowles και Gintis 1976, 2000). Οι οπαδοί αυτών των δύο μακροσκοπικών προσεγγίσεων βλέπουν την κοινωνικοποίηση ως μια ντετερμινιστική διαδικασία, επικεντρωνόμενοι κυρίως στα αποτελέσματά της, ενώ συνήθως αγνοούν τόσο τα ενεργά άτομα, όσο και τις πραγματικές κοινωνικές διαδικασίες που συμμετέχουν στην κοινωνικοποίηση.

Θα στραφούμε τώρα στις τρεις θεωρίες μικροεπίπεδου –στη θεωρία της κοινωνικής μάθησης, στη θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης και στη θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης– που αφορούν τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης.

▲ Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης

Σύμφωνα με μία από τις προσεγγίσεις της κοινωνικοποίησης, το άτομο κοινωνικοποιείται μέσω της ενθάρρυνσης και αποτροπής των γονέων, των φίλων και της κοινωνίας, ενώ παρατηρεί και μιμείται την κοινωνικοποιημένη συμπεριφορά των γύρω του. Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης εστιάζει σε δύο διαδικασίες: στη δημιουργία εξαρτημένων αντανakλαστικών και στην παρατήρηση προτύπου (Wiggins, Wiggins και Vander Zanden 1994). Η **δημιουργία εξαρτημένων αντανakλαστικών** είναι μια μορφή μάθησης στην οποία οι συνέπειες κάθε συμπεριφοράς καθορίζουν την πιθανότητα της μελλοντικής της εμφάνισης (Skinner 1953). Οι συνέπειες που αυξάνουν την πιθανότητα εμφάνισης μιας συμπεριφοράς ονομάζονται *ενισχύσεις*. Οι συνέπειες που μειώνουν την πιθανότητα εμφάνισης μιας συμπεριφοράς ονομάζονται *τιμωρίες*. Η κοινωνικοποίηση πραγματοποιείται καθώς το άτομο διαμορφώνει τη συμπεριφορά του με βάση τις ενισχύσεις και τιμωρίες που εισπράττει από τους άλλους ανθρώπους και τις ομάδες.

Ο ψυχολόγος Άλμπερτ Μπαντούρα (Albert Bandura) υπογράμμισε ότι η δημιουργία εξαρτημένων αντανakλαστικών, που έπονται της εκδήλωσης μιας συμπεριφοράς, δεν εξηγεί την αρχική εκμάθηση της συμπεριφοράς. Μέσω της παρατήρησης, οι άνθρωποι μαθαίνουν όχι μόνον ένα συγκεκριμένο

τρόπο συμπεριφοράς, αλλά και ότι κάθε συμπεριφορά επιφέρει επιβραβεύσεις ή τιμωρίες (Bandura 1965). Η **μάθηση μέσω παρατήρησης προτύπου** (γνωστή και ως προτυποποίηση ή μίμηση) συμβαίνει όταν οι άνθρωποι αναπαράγουν τις ενέργειες που παρατηρούν στους άλλους, είτε αυτές είναι πραγματικές είτε φανταστικές.

▲ Θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης

Μία δεύτερη προσέγγιση εστιάζει στο γεγονός ότι η κοινωνικοποίηση του παιδιού συμβαδίζει με τη γνωστική του ανάπτυξη. Παρόλο που η μάθηση είναι ένα θεμελιώδες κομμάτι της κοινωνικοποίησης, το περιεχόμενο και ο τρόπος της μάθησης εξαρτώνται από την ικανότητα του ατόμου να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τον κόσμο, κάτι που επιτυγχάνεται προοδευτικά και μέσω διαφόρων σταδίων. Ο ελβετός ψυχολόγος Ζαν Πιαζέ (Jean Piaget 1926/1955) διατύπωσε την υπόθεση ότι κάθε φυσιολογικό παιδί περνά από τέσσερα στάδια γνωστικής ανάπτυξης, το καθένα από τα οποία διέπεται και από ένα διαφορετικό πρότυπο διαχείρισης των πληροφοριών και κατανόησης του τρόπου λειτουργίας του κόσμου.

Στο **αισθησιοκινητικό στάδιο**, που ξεκινά με τη γέννηση και φτάνει μέχρι τους 18 πρώτους μήνες της ζωής τους, τα παιδιά μαθαίνουν άμεσα μέσω των αισθήσεων και των κινήσεών τους. Σε αυτό το αρχικό στάδιο, η αδυναμία τους να διαχωρίσουν τον εαυτό τους από το περιβάλλον περιορίζει τις δυνατότητες της κοινωνικοποίησης. Σταδιακά, όμως, τα παιδιά συνειδητοποιούν ότι η ύπαρξή τους είναι ανεξάρτητη από τα πρόσωπα και τα πράγματα που τα περιβάλλουν. Το πρότυπο που αναπτύσσεται σε αυτό το στάδιο είναι θεμελιώδες για να μπορέσουν να προχωρήσουν σε πιο περίπλοκες αντιλήψεις για τον εαυτό τους, τους άλλους και τον ευρύτερο κόσμο, αντιλήψεις οι οποίες αναπτύσσονται στα επόμενα στάδια.

Το **προσυλλογιστικό στάδιο** διαρκεί συνήθως από την ηλικία των 18 μηνών μέχρι τα 6 ή 7 έτη. Ένα από τα κύρια επιτεύγματα σε αυτό το στάδιο είναι η **αναπαραστατική σκέψη**, η οποία γίνεται εφικτή χάρη στη μάθηση των συμβόλων και της γλώσσας. Ωστόσο, σε αυτό το στάδιο τα παιδιά σχεδόν ταυτίζουν τα σύμβολα με τα αντικείμενα που αντιπροσωπεύουν, με αποτέλεσμα η σκέψη τους να είναι δύσκαμπτη και ανελαστική, καθιστώντας δύσκολη τη διάκριση του πραγματικού από το φανταστικό. Ένας καίριος παράγοντας που αποτρέπει την κοινωνικοποίηση σε αυτό το στάδιο είναι ο ακραίος εγωκεντρισμός των παιδιών, δηλαδή η αδυναμία τους να βλέπουν τα πράγματα – συμπεριλαμβανομένου και του εαυτού τους – από την οπτική γωνία των άλλων. Μέχρι να συμβεί αυτό, η ανάπτυξη της ηθικής ευαισθησίας και της αυτοαντίληψης παραμένει ελλιπής.

Από την ηλικία των 6-7 ετών μέχρι περίπου τα 11 ή 12, τα παιδιά περνούν στο συγκεκριμένο λειτουργικό στάδιο¹, στο οποίο μαθαίνουν να σκέφτονται πιο αφηρημένα, να κάνουν απλές αριθμητικές πράξεις με το νου, να διαχωρίζουν το σύμβολο από αυτό που συμβολίζει, να σκέφτονται με λιγότερο ανελαστικό τρόπο και να βλέπουν τα πράγματα όπως οι άλλοι. Η σκέψη σε αυτό το στάδιο παραμένει επικεντρωμένη σε συμπαγή και απτά αντικείμενα, περιορίζοντας τα επίπεδα αφαίρεσης και περιπλοκότητας στα οποία μπορεί να φτάσει το παιδικό μυαλό.

Το τελευταίο στάδιο που περιέγραψε ο Πιαζέ διαρκεί από την ηλικία των 11 ή 12 ετών μέχρι την ενηλικίωση, και ονομάζεται τυπικά λειτουργικό στάδιο.² Το στάδιο αυτό χαρακτηρίζεται από την περαιτέρω ανάπτυξη των λογικών και αφαιρετικών ικανοτήτων των παιδιών, όπως είναι, για παράδειγμα, η ικανότητα να κάνουν πιο περίπλοκους μαθηματικούς υπολογισμούς και να κατανοούν τους μαθηματικούς τύπους και αποδείξεις. Από το στάδιο αυτό και πέρα, τα παιδιά είναι πλέον σε θέση να διατυπώνουν αφηρημένα επιχειρήματα και να βρίσκουν εναλλακτικούς τρόπους αντιμετώπισης ενός προβλήματος. Η ταυτότητα και η ηθική ευαισθησία αποκτούν μεγαλύτερο βάθος και περιπλοκότητα, επηρεαζόμενες από τις ικανότητες του παιδιού να εσωτερικεύει και να αξιολογεί κριτικά την οπτική των άλλων.

Ο ψυχολόγος Lawrence Kohlberg (1969, 1981) εμπλούτισε το μοντέλο του Πιαζέ, υποστηρίζοντας ότι από το προσυλλογιστικό στάδιο και πέρα τα παιδιά έχουν πολύ ισχυρά κίνητρα να είναι αποτελεσματικά. Τα παιδιά δεν μαθαίνουν μόνο μέσα από τη —μάλλον παθητική— διαδικασία της δημιουργίας εξαρτημένων αντανακλαστικών και τη μάθηση μέσω παρατήρησης προτύπου που εξετάσαμε πιο πάνω, αλλά και με το να προσπαθούν ενεργά να μάθουν όσα είναι απαραίτητο να γνωρίζουν για τον εαυτό τους και το περιβάλλον τους, ώστε να είναι αποτελεσματικά — ένα στοιχείο κρίσιμο για την κοινωνικοποίηση.

▲ Συμβολική διαντίδραση

Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης και η θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης έχουν τις ρίζες τους στην ψυχολογία. Μια τρίτη, πιο κοινωνιολογική προσέγγι-

1. Ή αλλιώς «στάδιο της συγκεκριμένης σκέψης» (προσθήκη του επιμελητή, όπως αναφέρεται στο Λ. Δημητρίου – Χατζηγεοφύτου (2001), *Τα 6 πρώτα χρόνια της ζωής*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σ. 116).

2. Ή αλλιώς «στάδιο της αφαιρετικής σκέψης» (προσθήκη του επιμελητή, όπως αναφέρεται στο Λ. Δημητρίου – Χατζηγεοφύτου (2001), *Τα 6 πρώτα χρόνια της ζωής*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σ. 117).

ση της κοινωνικοποίησης, προέρχεται από τη θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης. Η συμβολική διαντίδραση δεν ενδιαφέρεται μόνο για το ζήτημα της κοινωνικοποίησης. Όπως υπογραμμίσαμε στο Κεφάλαιο 1 [\(σσ. 87-90\)](#), πρόκειται για μια γενική κοινωνιολογική προσέγγιση, η οποία μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε τις κοινωνικές διαδικασίες σε πολλά διαφορετικά πλαίσια. Ένα μέρος της θεωρίας της συμβολικής διαντίδρασης ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την κατανόηση της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης.

Οι ενέργειες μέσω των οποίων οι άνθρωποι παρατηρούν, ερμηνεύουν, αξιολογούν, επικοινωνούν και ελέγχουν τον εαυτό τους – αυτό που οι θεωρητικοί της συμβολικής διαντίδρασης ονομάζουν **αντανακλαστική συμπεριφορά**— είναι πολύ σημαντικές για την κοινωνικοποίηση (Wiggins, Wiggins και Vander Zanden 1994). Όπως θα δούμε, μια ιδιαίτερα σημαντική μορφή αντανακλαστικής συμπεριφοράς είναι αυτή κατά την οποία οι άνθρωποι παρατηρούν τη δική τους συμπεριφορά μέσω της οπτικής των άλλων. Πολλές φορές, για παράδειγμα, όταν νιώθετε ότι θυμώνετε, σκέφτεστε πρώτα πώς θα ερμηνεύσουν την έκφραση του θυμού σας οι άλλοι, και στη συνέχεια αποφασίζετε, με βάση αυτή την αντίληψη, πώς θα εκφράσετε το θυμό σας.

Η αντανακλαστική συμπεριφορά παίζει καίριο ρόλο στην ανάπτυξη του εαυτού –ένας βασικός πυλώνας της διαδικασίας κοινωνικοποίησης— διότι μέσω αυτής μαθαίνουν οι άνθρωποι ποιοι είναι. Επίσης, όπως και στην περίπτωση των προτύπων μάθησης που αναδεικνύει η θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης, η αντίληψη του ποιοι είμαστε, μπορεί να επηρεαστεί τόσο από τη δημιουργία εξαρτημένων αντανακλαστικών, όσο και από τη μάθηση μέσω της παρατήρησης προτύπου. Σύμφωνα όμως με τη διαντιδραστική προσέγγιση της κοινωνικοποίησης, το ίδιο το άτομο συμμετέχει ενεργά και καθοριστικά σε αυτή τη διαδικασία μάθησης. Τα άτομα παρακολουθούν τη δική τους συμπεριφορά και την αντίδραση των άλλων, προχωρούν σε ερμηνείες, δοκιμάζουν νέους τρόπους συμπεριφοράς και καταλήγουν σε νέες αντιλήψεις για τον εαυτό τους.

Φορείς της κοινωνικοποίησης

Η οικογένεια, οι συνομήλικοι, το σχολείο και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας είναι σημαντικοί φορείς της κοινωνικοποίησης. Παραδοσιακά, η οικογένεια, το βασικό κοινωνικό περιβάλλον των μικρών παιδιών, είναι εκείνη που παρέχει τα αρχικά και πιο άμεσα πρότυπα στη μαθησιακή διαδικασία. Σήμερα, καθώς περισσότερες από έξι στις δέκα μητέρες με παιδιά σχολικής ηλικίας εργάζονται (NICHD Early Child Care Research Network 2003), σημαντικό ρόλο σε αυτή την αρχική κοινωνικοποίηση παίζουν επίσης τα πρόσωπα που φροντίζουν τα παιδιά και οι συνομήλικοι. Η κοινωνιολογία ενδιαφέρεται

για το πώς επηρεάζεται η κοινωνικοποίηση από τη δομή της οικογένειας και τον τρόπο ανατροφής των παιδιών από τους γονείς (Amato και Sobolewski 2001· Nelson, Clark και Acs 2001· Stacey και Biblarz 2001), όμως το γεγονός ότι πολλά βρέφη και παιδιά νηπιακής και προσχολικής ηλικίας πηγαίνουν σήμερα σε βρεφονηπιακούς σταθμούς έχει στρέψει το ενδιαφέρον των ερευνητών και στις επιδράσεις που έχει στην κοινωνικοποίηση η μη μητρική φροντίδα. Στην περίπτωση των προσχολικών προγραμμάτων και των βρεφονηπιακών σταθμών υψηλής ποιότητας, έχουν καταγραφεί θετικές επιδράσεις (Field 1991). Από την άλλη μεριά, πρόσφατες έρευνες σε νηπιαγωγεία έδειξαν ότι όσο περισσότερο χρόνο έχουν περάσει τα παιδιά σε οποιουδήποτε άλλου είδους πλαίσιο φροντίδας πέραν της μητρικής προτού πάνε στο νηπιαγωγείο, τόσο μεγαλύτερες ήταν οι πιθανότητες να εμφανίσουν αυταρχική, απείθαρχη και επιθετική συμπεριφορά απέναντι στους ενήλικες (NICHD Early Child Care Research Network 2003).

Καθώς ο κόσμος του παιδιού διευρύνεται σταδιακά πέρα από τα όρια της οικογένειας, τόσο στη σχολική όσο και στην προσχολική ηλικία, η ομάδα των συνομηλίκων ασκεί σημαντική επιρροή στη συναισθηματική, γνωστική και κοινωνική ανάπτυξή του. Καθώς τα παιδιά περνούν όλο και μεγαλύτερο μέρος της πρώιμης κοινωνικής τους ζωής σε ομάδες συνομηλίκων, οι αντιδράσεις των μελών των ομάδων αυτών λειτουργούν ως ισχυρές ενισχύσεις και τιμωρίες που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά. Καθώς το παιδί ταυτίζεται όλο και περισσότερο με τους συνομηλίκους του, τους οποίους χρησιμοποιεί ως πρότυπα, ο αυτο-προσδιορισμός του παιδιού αρχίζει να επηρεάζεται σημαντικά από τα χαρακτηριστικά και τα πρότυπα της ομάδας των συνομηλίκων στην οποία ανήκει – πρότυπα που συχνά διαφέρουν σημαντικά από αυτά των γονέων και των άλλων ενηλίκων. Τα υψηλά ποσοστά των συμπεριφορών των νέων που ορίζονται από τους γονείς ως “παρεκκλίνουσες” (βλ. Κεφάλαιο 5), οφείλονται ίσως σε αυτή τη διαφορά προτύπων. Στην περίπτωση των νέων, τέτοια είδη συμπεριφοράς είναι σήμερα τα τατουάζ, τα σκουλαρίκια σε διάφορα μέρη του σώματος, η κατανάλωση αλκοόλ από ανηλίκους, ο πειραματισμός με ναρκωτικές ουσίες, αλλά και πιο σοβαρές εγκληματικές συμπεριφορές.

Η τυπική κοινωνικοποίηση συντελείται στα σχολεία, μέσω της διδασκαλίας μαθημάτων, όπως τα μαθηματικά και η γλώσσα. Όμως ο ρόλος του σχολείου ως φορέα κοινωνικοποίησης ξεπερνά κατά πολύ την απλή διδασκαλία των μαθημάτων του σχολικού προγράμματος. Ο έπαινος και η αποδοκιμασία στο σχολείο είναι έτσι δομημένα, ώστε να μεταδίδουν και να ενισχύουν τους κοινωνικούς κανόνες, κοινωνικοποιώντας και συμβάλλοντας στην προσαρμογή των παιδιών σε απρόσωπες απαιτήσεις γραφειοκρατικών δομών. Η σημασία που αποδίδεται στους βαθμούς διδάσκει τις ατομικιστικές αξίες τού

ΠΛΑΙΣΙΟ 3.1 Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

Επηρεάζεται η ενήλικη ζωή σας από την ταυτότητα που είχατε στο σχολείο;

Γυρίστε πίσω στα σχολικά σας χρόνια. Είχατε διατελέσει ποτέ πρόεδρος του 15μελούς συμβουλίου; Συμμετείχατε στις παραστάσεις ή στις αθλητικές ομάδες του σχολείου και πηγαίνατε συχνά σε πάρτι, ή μήπως βλέπατε τις οργανωμένες δραστηριότητες με επιφυλακτικότητα και περνούσατε το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου σας διαβάζοντας; Τι είδους παρέες είχατε;

Οι ταυτότητες “πλήθους”³ των εφήβων δεν αποτελούν μόνον ετικέτες για τρίτους, αλλά λειτουργούν και ως οι δημόσιες ταυτότητες των ίδιων των εφήβων (Barber, Eccles και Stone 2001). Ασκοούν όμως κάποια επίδραση αυτές οι ταυτότητες στη μετέπειτα ζωή μας;

Σε μια μακροχρόνια έρευνα σε 900 νέους ανθρώπους που πήγαιναν στο γυμνάσιο και στο λύκειο τη δεκαετία του 1980, οι ερευνητές Bonnie Barber, Jacquelynne Eccles και Margaret Stone διερεύνησαν τον αντίκτυπο της εφηβικής κοινωνικής ταυτότητας (ή ταυτότητας του “πλήθους”) στην ενήλικη ζωή. Για τις κατηγορίες των ταυτοτήτων που θα χρησιμοποιούσαν στην έρευνά τους δα-νεύστηκαν τις κατηγορίες των εφήβων μιας γνωστής και δημοφιλούς κινηματογραφικής ταινίας της δεκαετίας του '80 με τίτλο *The Breakfast Club*. Οι ερευνητές ζήτησαν από τους συμμετέχοντες στην έρευνα, που πήγαιναν τότε στην Α' λυκείου, να επιλέξουν, ανεξαρτήτως φύλου, από τους πέντε χαρακτήρες της ται-

νίας, αυτόν με τον οποίο ένιωθαν μεγαλύτερη ταύτιση: τον Σπασίκλα, την Ωραία της τάξης, τον Αθλητή, τον Απειθήναρχο ή τον Προβληματικό. Το 40% των μαθητών επέλεξαν την Ωραία της τάξης, το 28% τον Αθλητή, το 12% τον Σπασίκλα, το 11% τον Προβληματικό και το 9% τον Απειθήναρχο. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν επίσης να δηλώσουν σε ποιες αθλητικές, εξωσχολικές ή άλλες δραστηριότητες συμμετείχαν. Οι ερευνητές είχαν ομαδοποιήσει τις δραστηριότητες αυτές ως εξής:

- Ομαδικά σπορ.
- Παραστατικές τέχνες (σχολικό συγκρότημα, θεατρική ή χορευτική ομάδα).
- Συμμετοχή σε σχολικούς θεσμούς και δραστηριότητες (μαθητικά συμβούλια, ομάδες οργάνωσης εκδηλώσεων, μαζορέτες).
- Συμμετοχή σε κοινωνικές δραστηριότητες (εκκλησιασμός, κοινωνική εργασία).

Στο πρώτο μέρος της ανάλυσής τους, η Barber και οι συνάδελφοί της διαπίστωσαν ότι οι διαφορετικές κοινωνικές ταυτότητες των μαθητών συνδέονταν άμεσα με το είδος των δραστηριοτήτων που επέλεγαν, με τους Αθλητές και τους Απειθήναρχους να εκπροσωπούνται πιο δυναμικά στον αθλητισμό, τους Προβληματικούς και τις Ωραίους της τάξης στις

3. Ή αλλιώς “μαζικές ταυτότητες” (προσθήκη του επιμελητή).

παραστατικές τέχνες και τους Σπασίκλες στις κοινωνικές δραστηριότητες. Οι Ωραιές της τάξης συμμετείχαν επίσης σε υψηλά ποσοστά και στις σχολικές δραστηριότητες. Τελικά, είναι δυνατόν να προβλέψει κανείς τι είδους ενήλικες έγιναν οι συμμετέχοντες με βάση την κοινωνική τους ταυτότητα στο λύκειο;

Όπως προκύπτει από μια σειρά μετρήσεων που έγιναν όταν οι συμμετέχοντες ήταν πια γύρω στα 24, η απάντηση είναι θετική. Οι σχολικές ταυτότητες προέβλεψαν τη χρήση ουσιών, το εκπαιδευτικό επίπεδο, τη δυνατότητα ψυχολογικής προσαρμογής και την επαγγελματική τους πορεία. Για παράδειγμα, η κατανάλωση αλκοόλ στην πρώτη περίοδο της ενηλικίωσης συσχετιζόταν σημαντικά με την κοινωνική ταυτότητα στη Β' λυκείου: οι Αθλητές και οι Απειθάρχοι έπιναν περισσότερο από όλους, οι Προβληματικοί και οι Σπασίκλες λιγότερο. Οι Σπασίκλες συγκέντρωναν τις περισσότερες πιθανότητες να έχουν τελειώσει το πανεπιστήμιο μέχρι τα 24, ακολουθούμενοι από τις Ωραιές της τάξης, τους Αθλητές, τους Προβληματικούς και τελευταίους τους Απειθάρχους. Τα χαμηλότερα επίπεδα άγχους καταγράφηκαν στους Αθλητές και στους Σπασίκλες, ενώ τα υψηλότερα επίπεδα τα ανέφεραν οι Απειθάρχοι και οι Προβληματικοί. Επίσης, οι Αθλητές και οι Σπασίκλες είχαν τη μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, ενώ οι Απειθάρχοι και οι Προβληματικοί τη χαμηλότερη. Οι Αθλητές εμφάνιζαν τη μικρότερη πιθανότητα να δηλώσουν ότι πάσχουν από κοινωνική απομόνωση και οι Προβληματικοί τη μεγαλύτερη.

Σε λίγους θα άρεσε να πιστεύουν ότι η ενήλικη ζωή τους εξαρτάται από την ταυτότητα που είχαν ως μαθητές της Β' λυκείου. Όμως γιατί επηρεάζουν οι

ταυτότητες και οι δραστηριότητές μας ως μαθητές την ενήλικη ζωή μας; Η Barber και οι συνεργάτες της διατύπωσαν ορισμένες υποθέσεις (2001: 450-451):

Ίσως οι έφηβοι να χρησιμοποιούν τις τυπικές δραστηριότητες και τις άτυπες κοινωνικές οργανώσεις του λυκείου για να δοκιμάσουν και να διαμορφώσουν τις ταυτότητές τους. Τα πρότυπα συμπεριφοράς που παγιώνονται και τυποποιούνται για πρώτη φορά μέσα στις σχολικές δραστηριότητες και οργανώσεις είναι πιθανό να διατηρηθούν και μετά το σχολείο, διότι προσφέρουν τα στοιχεία της συνέχειας και της σύνδεσης με άλλους ανθρώπους που έχουν παρόμοιες αξίες και προελεύσεις, αλλά και γιατί λειτουργούν ως διαρκής επιβεβαίωση της κοινωνικής ταυτότητας που διαμορφώθηκε στην εφηβεία.

Ερωτήσεις προς συζήτηση

1. Ήταν ορθή η επιλογή των ερευνητών να χρησιμοποιήσουν την ταινία *The Breakfast Club* ως πηγή των κατηγοριών που χρησιμοποίησαν στη μελέτη τους;
2. Πιστεύετε ότι οι κατηγορίες του Σπασίκλα, της Ωραιάς της τάξης, και οι υπόλοιπες, απεικονίζουν με ακρίβεια τις ταυτότητες των μαθητών του λυκείου; Εάν διαφωνείτε, ποιες πιστεύετε ότι θα ήταν οι κατάλληλες κατηγορίες;
3. Υπάρχουν μήπως εναλλακτικές ερμηνείες των ευρημάτων της έρευνας; Τα αποτελέσματα στην ενήλικη ζωή προκλήθηκαν πράγματι από τις εφηβικές ταυτότητες ή οφείλονται σε κάποια άλλη ψυχολογική διάσταση (ή διαστάσεις) και παράγοντα (ή σύνολο παραγόντων);

ανταγωνισμού και της προσωπικής επιτυχίας. Η σύνθεση του διδακτικού προσωπικού με βάση το φύλο, τη φυλή και την εθνότητα διδάσκει στα παιδιά ποιοι άνθρωποι θεωρούνται φορείς της γνώσης και άξιοι να ασκούν εξουσία, και με αυτόν τον τρόπο μπορεί να ενισχύσει τις παραδοσιακές προκαταλήψεις απέναντι στις μειονότητες και τις γυναίκες. Ένα στα δύο παιδιά σχολικής ηλικίας, από το νηπιαγωγείο μέχρι και τη δεύτερη τάξη του γυμνασίου, ανατίθεται σε προγράμματα μη γονικής φροντίδας μετά το σχολείο, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό παιδιών συμμετέχει σε προγράμματα που οργανώνονται από το ίδιο το σχολείο ή σε εξωσχολικές δραστηριότητες (Wirt κ.ά. 2003). Οι εξωσχολικές δραστηριότητες, από τον αθλητισμό μέχρι τη συνδρομή στο έργο κάποιου καθηγητή, κατανέμονται άνισα μεταξύ των μαθητών, με συνέπεια να υπάρχουν διαφορές στις εμπειρίες και στα αποτελέσματα της κοινωνικοποίησής τους (βλ. Πλαίσιο 3.1).

Παρόλο που το σχολείο κυριαρχεί στις ζωές των περισσότερων παιδιών, η τηλεόραση παίζει επίσης τεράστιο ρόλο. Το μέσο παιδί στην Αμερική περνά περίπου τρεις με έξι ώρες την ημέρα μπροστά στην τηλεόραση, παρακολουθώντας τηλεοπτικά προγράμματα, βιντεοκασέτες και DVD και παίζοντας βιντεοπαιχνίδια (American Academy of Pediatrics 2001). Στις ΗΠΑ, το ένα τρίτο των παιδιών ηλικίας 2 έως 7 ετών έχουν τη δική τους τηλεόραση στο υπνοδωμάτιό τους, ενώ στις ηλικίες από 8 έως 18 ετών το ποσοστό αυτό αυξάνεται στο 65%. Η τηλεόραση και τα άλλα μέσα μαζικής επικοινωνίας, όπως το ραδιόφωνο, το Διαδίκτυο, η ποπ μουσική, οι ταινίες, τα κόμικς, τα βιντεοπαιχνίδια, τα βιβλία, τα περιοδικά και οι εφημερίδες παίζουν σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση, διότι προβάλλουν πρότυπα συμπεριφοράς. Για παράδειγμα, το γεγονός ότι σε κάθε ώρα παιδικού τηλεοπτικού προγράμματος προβάλλονται 20-25 βίαιες πράξεις δείχνει ότι τα ΜΜΕ προάγουν τη βίαιη συμπεριφορά. Εργαστηριακές έρευνες, επιτόπια πειράματα, κοινωνικές έρευνες και διαχρονικές μελέτες έχουν συνδέσει την τηλεοπτική βία με την επιθετικότητα (Anderson και Bushman 2002), ενώ μια μακροχρόνια έρευνα έδειξε ότι η παρακολούθηση τηλεόρασης στην εφηβεία και στα χρόνια της πρώτης ενηλικίωσης συνδέεται άμεσα με επιθετικές πράξεις, όπως η βιαιοπραγία, η ληστεία και η χρήση όπλων σε επόμενα στάδια της ζωής του ατόμου (Johnson κ.ά. 2002). Μια διαχρονική 15ετής έρευνα έδειξε ότι η έκθεση των παιδιών ηλικίας 6 έως 9 ετών στην τηλεοπτική βία συνδέεται άμεσα με την επιθετική συμπεριφορά στην ενήλικη ζωή (Huesmann κ.ά. 2003).

Τα ΜΜΕ προβάλλουν επίσης εικόνες που μας βοηθούν να διαμορφώσουμε τις αντιλήψεις μας για τον κόσμο. Για παράδειγμα, η προβολή των Αφροαμερικανών ως ανθρώπων φτωχών και μπλεγμένων στα ναρκωτικά, που έχουν μονίμως φασαρίες με το νόμο, δημιουργεί αρνητικά στερεότυπα, ενώ, αντίθετα, η ακριβής απεικόνιση της ποικιλίας των τρόπων ζωής των Αφροα-

Οι απρόβλεπτες συνέπειες της χρήσης των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας είναι συνηθισμένες.

DILBERT ανατυπώνεται με την άδεια της εταιρείας του United Feature Syndicate.

μερικανών δημιουργεί θετικές εικόνες και βοηθά στην απόρριψη των αρνητικών στερεοτύπων. Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας επηρεάζουν επίσης την εικόνα που έχουμε για τα ίδια τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Για παράδειγμα, ενώ εμπλουτίζεται συνεχώς το σώμα των επιστημονικών αποδείξεων που αποκαλύπτουν τη στενή σύνδεση της προβολής της βίας από τα ΜΜΕ με την επιθετικότητα, τα ίδια τα μέσα ενημέρωσης παρουσίασαν το θέμα λέγοντας αρχικά ότι ο συσχετισμός αυτός είναι ασθενής, στη συνέχεια μέτριος, για να επιστρέψουν αργότερα και πάλι στη θεωρία της ασθενούς σύνδεσης των δύο φαινομένων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να σχηματιστεί στην κοινή γνώμη η εντύπωση ότι τα σχετικά δεδομένα δεν είναι οριστικά (Bushman και Anderson 2001).

Ποιοι φορείς κοινωνικοποίησης είναι οι πιο σημαντικοί; Μερικές φορές, η άμεση επίδραση των μέσων μαζικής επικοινωνίας στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης υπερεκτιμάται. Σύμφωνα με τη θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης, τα μηνύματα της τηλεόρασης και των άλλων μαζικών μέσων δεν επηρεάζουν άμεσα τους αποδέκτες τους, αλλά περνούν πρώτα από μια διαδικασία αξιολόγησης και ερμηνείας. Όταν τα πλαίσια νοήματος του ατόμου διαμορφώνονται από την οικογένεια, την ομάδα των συνομηλίκων και τα σχολεία, τότε αυτοί είναι οι πρωταρχικοί φορείς της κοινωνικοποίησης. Για παράδειγμα, η επιθετικότητα που αποδίδεται στα ΜΜΕ μπορεί να περιοριστεί όχι μόνο με τον περιορισμό του χρόνου έκθεσης στο βίαιο περιεχόμενό τους, αλλά και με την αλλαγή των στάσεων των παιδιών απέναντι στη βία που προβάλλουν η τηλεόραση και τα βιντεοπαιχνίδια (Anderson και Bushman 2002). Μια άλλη μορφή επιρροής της τηλεόρασης και των λοιπών μέσων μαζικής επικοινωνίας είναι ότι εκτοπίζουν τις εναλλακτικές δραστηριό-

τητες κοινωνικοποίησης των παιδιών — όταν τα παιδιά βλέπουν τηλεόραση, ούτε διαβάζουν, ούτε επισκέπτονται ενδιαφέροντα μέρη, ούτε αθλούνται, ούτε παίζουν (American Academy of Pediatrics 2001).

Κοινωνική επικοινωνία

Η επικοινωνία είναι μια θεμελιώδης διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Παίζει επίσης καίριο ρόλο στην κοινωνική προσαρμογή των ανθρώπων. Για να προσαρμοστούμε στο περιβάλλον, είναι απαραίτητο να μπορούμε να επικοινωνήσουμε μεταξύ μας. Για την ακρίβεια, η επικοινωνία συμμετέχει σε κάθε μορφή κοινωνικής διαντίδρασης. Η **επικοινωνία** αναφέρεται στη διαδικασία μέσω της οποίας οι άνθρωποι μεταδίδουν ο ένας στον άλλον πληροφορίες, ιδέες, στάσεις και νοητικές καταστάσεις, και είναι εφικτή χάρη στην ικανότητα των ανθρώπων να δημιουργούν περίπλοκα συστήματα συμβόλων, όπως η γλώσσα, την οποία εξετάσαμε στο Κεφάλαιο 2 [σ. 129](#). Η επικοινωνία περιλαμβάνει το σύνολο των λεκτικών και μη λεκτικών διαδικασιών μέσω των οποίων στέλνουμε και λαμβάνουμε μηνύματα. Χωρίς την ικανότητα της επικοινωνίας, οι άνθρωποι θα ήταν κλειδωμένοι σε έναν ιδιωτικό κόσμο, όμοιο με αυτόν που βίωνε η Έλεν Κέλερ προτού μάθει να χρησιμοποιεί τη γλώσσα. Η επικοινωνία μάς επιτρέπει να αποκτήσουμε ένα αίσθημα “οικειότητας”. Οι πομποί και οι δέκτες έρχονται σε επαφή μέσω του μηνύματος. Αυτή η οικειότητα καθιστά εφικτή την κοινωνικοποίηση. Η επικοινωνία είναι ένας αναγκαίος μηχανισμός, που επιτρέπει στους ανθρώπους να πετυχαίνουν κοινωνικούς στόχους. Τους επιτρέπει να συντονίζουν περίπλοκες ομαδικές δραστηριότητες, και ως εκ τούτου αποτελεί το θεμέλιο της θεσμικής ζωής.

▲ Λεκτική επικοινωνία

Για πολλά χρόνια, πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες υπέθεταν ότι τα βρέφη δεν διαθέτουν κατά τη γέννησή τους καμιά ουσιαστική προετοιμασία για τη χρήση της γλώσσας. Όμως οι γλωσσολόγοι άρχισαν να παρατηρούν πολλές ομοιότητες σε όλες τις γλώσσες του κόσμου: όλες διαθέτουν ουσιαστικά και ρήματα, και όλες επιτρέπουν τη διατύπωση ερωτήσεων, την προστακτική και την άρνηση. Πέραν τούτου, τα παιδιά γίνονται χωρίς μεγάλη δυσκολία χρήστες της γλώσσας, παρότι το γεγονός ότι για να το πετύχουν πρέπει να κατακτήσουν το απίστευτα περίπλοκο και αφηρημένο σύνολο των κανόνων μέσω των οποίων οι φθόγγοι μεταμορφώνονται σε νοήματα. Ακόμα και τα παιδιά με κώφωση εμφανίζουν μια ισχυρή τάση να επικοινωνήσουν χρησιμοποιώντας τρόπους που προσεγγίζουν τη γλώσσα (Goldin-Meadow και Mylander 1984). Επίσης, οι χρήστες της γλώσσας μπορούν να κατανοήσουν και να ανα-

παράγουν ένα απεριόριστο σύνολο προτάσεων, ακόμα και αν δεν τις έχουν ακούσει ή εκφέρει ποτέ ξανά στη ζωή τους.

Το 1957, ο επιφανής γλωσσολόγος Νόαμ Τσόμσκι (Noam Chomsky) συνέθεσε αυτές τις παρατηρήσεις, υποστηρίζοντας ότι οι άνθρωποι διαθέτουν ένα εγγενή μηχανισμό παραγωγής γλώσσας, τον οποίο ονόμασε **μηχανισμό πρόσκτησης της γλώσσας**. Σύμφωνα με τον Τσόμσκι (1957, 1980), η βασική δομή της γλώσσας καθορίζεται βιολογικά, σχηματίζοντας ένα είδος προκατασκευασμένου συστήματος ταξινόμησης, που οργανώνει και κατατάσσει τις λέξεις και τις φράσεις που συγκροτούν τις ανθρώπινες γλώσσες. Το μόνο που έχει να κάνει ένα παιδί, είναι να μάθει τις ιδιαιτερότητες της γλώσσας που μιλά η κοινωνία του.

Η υπόθεση του Τσόμσκι προκάλεσε αίσθηση, αμφισβητήθηκε, αλλά εξακολουθεί να ασκεί σημαντική επιρροή (Jackendoff 2002). Κοινωνικοί επιστήμονες έχουν επισημάνει ότι το γεγονός πως υπάρχει κάποια βιολογική προδιάθεση για την ανάπτυξη της γλώσσας, δεν σημαίνει ότι οι περιβαλλοντικοί παράγοντες δεν παίζουν κανένα ρόλο στη γλωσσική ανάπτυξη. Το παράδειγμα ενός παιδιού το οποίο δεν είχε το ίδιο προβλήματα ακοής, όμως οι γονείς του ήταν και οι δύο κωφάλαλοι, ενισχύει αυτό το επιχείρημα. Οι γονείς τού παιδιού αυτού επικοινωνούσαν χρησιμοποιώντας τη νοηματική γλώσσα, όμως έβαζαν το γιο τους να παρακολουθεί καθημερινά τηλεόραση, με την προσδοκία ότι θα μπορούσε έτσι να μάθει να μιλάει αγγλικά. Το κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού περιελάμβανε αποκλειστικά ανθρώπους οι οποίοι επικοινωνούσαν στη νοηματική. Μέχρι την ηλικία των τριών ετών είχε γίνει ένας ικανότατος χρήστης της νοηματικής γλώσσας, όμως δεν μπορούσε ούτε να καταλάβει ούτε να μιλήσει αγγλικά (Moskowitz 1978). Η περίπτωση αυτή φανερώνει ότι, για να μάθουν μια γλώσσα τα παιδιά, πρέπει να έρχονται σε επαφή με άλλους ομιλητές.

Για να συνοψίσουμε, η πρόσκτηση της γλώσσας δεν μπορεί να ερμηνευτεί μόνο με βάση τη βιολογία ή τις διαδικασίες μάθησης, καθώς υπάρχουν περίπλοκες και δυναμικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στις βιοχημικές διαδικασίες, τους παράγοντες ωρίμανσης, τις στρατηγικές μάθησης και το κοινωνικό περιβάλλον. Κανένα από αυτά δεν μπορεί από μόνο του να χαρίσει στον άνθρωπο την ικανότητα της χρήσης της γλώσσας. Παρόλο που τα βρέφη διαθέτουν μια γενετικά προκαθορισμένη τάση προς τη χρήση της γλώσσας, η ικανότητα αυτή μπορεί να αποκτηθεί μόνο στο πλαίσιο ενός κοινωνικού περιβάλλοντος.

▲ Μη λεκτική επικοινωνία

Τα λεκτικά σύμβολα είναι μόνον η κορυφή του επικοινωνιακού παγόβουνου. Υπάρχουν πλήθος μη λεκτικά μηνύματα, τα οποία “διαβάζουμε” χωρίς να

έχουμε υποχρεωτικά επίγνωση ότι το κάνουμε. Με βάση πειράματα τα οποία διεξήγαγε, ο ψυχολόγος Albert Mehrabian (1968) συμπέρανε ότι από τη συνολική επίδραση ενός μηνύματος το 7% μόνο είναι λεκτική, το 38% φωνητική και το 55% εκφράζεται με το πρόσωπο. Ένας άλλος ειδικός υποστήριξε ότι «μόλις το 30-35% του κοινωνικού νοήματος μιας συζήτησης ή άλλης μορφής διαντίδρασης γίνεται με τον προφορικό λόγο» (Birdwhistell 1970: 197).

Οι διαφορές στο περιβάλλον που λαμβάνει χώρα η μη λεκτική επικοινωνία επηρεάζουν επίσης το νόημά της. Για να δούμε ένα σχετικό παράδειγμα, αν ένας άνδρας και μια γυναίκα, που βρίσκονται σε κάποιο μπαράκι για αδέσμευτους, εντοπίσουν και ενδιαφερθούν ο ένας για τον άλλον, μπορούν να δείξουν το ενδιαφέρον τους με την επαφή των ματιών. Ο άνδρας μπορεί να διασταυρώσει το βλέμμα του με αυτό της γυναίκας, να κοιτάξει αλλού κι έπειτα να ξαναστρέψει γρήγορα το βλέμμα του προς αυτή, μία και δύο φορές. Αν υπάρξει ανταπόκριση, μπορεί οι δύο τους να ελιχθούν ανάμεσα στον κόσμο, για να φτάσουν σε απόσταση από την οποία θα μπορούν να πιάσουν κουβέντα. Αντίθετα, η ίδια οπτική επαφή σε ένα ασανσέρ θεωρείται μορφή απειλητικής επικοινωνίας. Αντιστοίχως, σύμφωνα με τα ισχύοντα στον αμερικανικό πολιτισμό, δεν πρέπει να κοιτάξεις στα μάτια τον άλλον, εκτός εάν συζητάς μαζί του (Mazur 1985).

Η συνύπαρξη εργαζομένων από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα στους χώρους εργασίας έχει μεγαλώσει την ανάγκη για την επίδειξη ευαισθησίας από την πλευρά των διευθυντών και των εργαζομένων όσον αφορά τη μη λεκτική επικοινωνία στο γραφείο. Οι λευκοί Αμερικανοί, για παράδειγμα, θεωρούν ότι η οπτική επαφή στη διάρκεια μιας συζήτησης αποτελεί ένδειξη σεβασμού. Αυτό δεν ισχύει, όμως, στην περίπτωση πολλών ισπανόφωνων Αμερικανών, ενώ μια μεγάλη μερίδα Αμερικανών ασιατικής καταγωγής θεωρούν ότι η οπτική επαφή με τον εργοδότη είναι μια εξαιρετικά προσβλητική συμπεριφορά. Συνεπώς, μπορεί να δημιουργηθούν εντάσεις, εάν ένας λευκός διευθυντής θεωρήσει κρυψίνου ή αγενή κάποιον ισπανόφωνο ή ασιατική υπάλληλο, επειδή το βλέμμα του συνομιλητή του τριγυρνάει στο χώρο. Τα πολυπολιτισμικά προγράμματα κατάρτισης αποσκοπούν στο να διδάξουν στους εργοδότες και τους εργαζομένους πώς να ξεπερνούν τις πολιτισμικά καθορισμένες αντιλήψεις τους για το τι συνιστά “αρμόζουσα” και “ανάρμοστη” συμπεριφορά (Fost 1992).

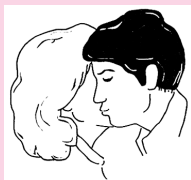
Υπάρχουν πολλά συστήματα μη λεκτικής επικοινωνίας, όπως τα εξής:

- **Γλώσσα του σώματος:** Οι κινήσεις του σώματος και οι χειρονομίες στέλνουν μηνύματα. Για παράδειγμα, η στάση ή ο τρόπος που κάθεται κάποιος μπορεί να μεταδίδει επιθετικότητα, δεκτικότητα, ανία ή εχθρότητα.
- **Παραγλώσσα:** Τα μη λεκτικά γνωρίσματα της ομιλίας –το ύψος της φω-

νής, η ένταση, ο ρυθμός εκφοράς του λόγου, οι παύσεις και οι αναστεναγμοί— αποτελούν πλούσια πηγή πληροφοριών. Η παραγλώσσα αφορά το πώς λέγεται κάτι, παρά το τι λέγεται.

- **Σημειολογία της απόστασης:** Ο τρόπος με τον οποίο καταλαμβάνουμε τον κοινωνικό και προσωπικό μας χώρο εμπεριέχει επίσης τα δικά του μηνύματα. Οι φοιτητές που κάθονται στις πρώτες σειρές στέλνουν το μήνυμα ότι ενδιαφέρονται για το μάθημα, ενώ αυτοί που κάθονται στις πίσω δείχνουν ότι το μυαλό τους ταξιδεύει αλλού και ότι είναι επιρρεπείς σε συμπεριφορές που προκαλούν αναστάτωση (Sommer 1969).
- **Επαφή:** Μέσω της σωματικής επαφής—για παράδειγμα, με το άγγιγμα, το χάδι, ένα φιλικό χτύπημα, τον εναγκαλισμό και το χαιρετισμό (χειραψία)— μεταφέρουμε τα συναισθήματά μας προς τον άλλον. Ωστόσο, το άγγιγμα μπορεί να θεωρηθεί παραβίαση της ιδιωτικότητας ή να λειτουργήσει ως σύμβολο ισχύος στην περίπτωση που κάποιος θέλει να δηλώσει την ανώτερη θέση του έναντι του άλλου.
- **Αντικείμενα:** Συχνά χρησιμοποιούμε αντικείμενα, όπως τα ρούχα, το μακιγιάζ, η κόμμωση, τα γυαλιά, τα αξεσουάρ, τα αρώματα και τα κοσμήματα, για να δηλώσουμε στους άλλους το φύλο, τη θέση μας στην ιεραρχία, το κοινωνικό μας κύρος και τη στάση μας.

Ορισμένες πτυχές της μη λεκτικής επικοινωνίας, για παράδειγμα, ένα μεγάλο μέρος των χειρονομιών που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι, επηρεάζονται καίρια από τον πολιτισμό (Ekman, Friesen και Bear 1984, βλ. Σχήμα 3.1). Η αμερικανική χειρονομία για το “εντάξει” (OK!), που γίνεται με το σχηματισμό ενός κύκλου με τον αντίχειρα και το δείκτη, έχει πολύ διαφορετικό νόημα σε άλλους πολιτισμούς. Έτσι, ο αμερικανός τουρίστας θα διαπιστώσει ότι ένα απόλυτα φιλικό σήμα για τον ίδιο, μπορεί να έχει προσβλητικό περιεχόμενο στη Γαλλία και το Βέλγιο, όπου σημαίνει “Είσαι ένα μηδενικό!”. Στη Νότια Ιταλία σημαίνει “Είσαι ηλίθιος”, στην Ελλάδα και την Τουρκία αποτελεί μια προσβλητική ή χυδαία σεξουαλική πρόκληση, ενώ στη Γερμανία είναι μια άσεμνη χειρονομία. Ωστόσο, ορισμένες εκφράσεις του προσώπου φαίνεται να έχουν παντού το ίδιο νόημα. Άνθρωποι από πέντε διαφορετικούς πολιτισμούς αναγνώρισαν σε φωτογραφίες τα ίδια συναισθήματα έκπληξης, απέχθειας, φόβου, θυμού, λύπης και ευτυχίας (Ekman κ.ά. 1988). Όμως, παρόλο που οι τρόποι έκφρασης και ερμηνείας ορισμένων συναισθημάτων είναι καθολικοί, ο κάθε πολιτισμός έχει τους δικούς του “κανόνες έκφρασης”, οι οποίοι καθορίζουν τον δέοντα τρόπο και χρόνο, αλλά και τις συνέπειες που έχει η έκφραση κάθε συναισθήματος.

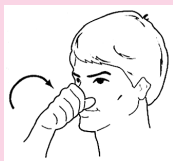
Φιλί στο μάγουλο: Πόσα φιλά είναι το σωστό; Κανένα στην περίπτωση της Βρετανίας, δύο στις περισσότερες χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, τρία στο Βέλγιο και στη γαλλόφωνη Ελβετία και τέσσερα στο Παρίσι.

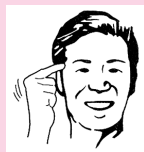
Το σήμα της νίκης (V): Με το σήμα αυτό, ο Τσώρτσιλ εννοούσε τη νίκη (victory) – όμως το ίδιο σήμα, αλλά με τις αρθρώσεις του δακτύλου προς τα έξω, έχει στην Αγγλία και την Αυστραλία το ίδιο νόημα που έχει το προτεταμένο μεσαίο δάκτυλο στην Αμερική.

Ελαφρύ χτύπημα της μύτης: Στην Αγγλία, τη Σκωτία και, παραδόξως, στη Σαρδηνία σημαίνει ότι “εσύ κι εγώ μοιραζόμαστε ένα μυστικό”. Αν όμως δείτε να το κάνει κάποιος Ουαλός, εννοεί ότι “χώνετε παντού τη μύτη σας”.

Στρίψιμο της μύτης: Η γαλλική χειρονομία με την οποία πιάνει τη μύτη σου με τη γροθιά και στη συνέχεια τη γυρίζεις προς τα αριστερά σημαίνει ότι κάποιος είναι μεθυσμένος. Η χειρονομία αυτή δεν υπάρχει σε κανέναν άλλο πολιτισμό.

Ελαφρύ χτύπημα του κροτάφου: Σε ολόκληρη σχεδόν την Ευρώπη, η χειρονομία αυτή δηλώνει την τρέλα κάποιου ανθρώπου ή κάποιας κατάστασης – με την εξαίρεση της Ολλανδίας, όπου η ίδια χειρονομία σημαίνει “Τι έξυπνο!”.

Σηκωμένος αντίχειρας: Τη χειρονομία αυτή τη χρησιμοποιούσαν οι ρωμαίοι αυτοκράτορες, όταν ήθελαν να χαρίσουν τη ζωή στους μονομάχους του Κολοσσαίου. Σήμερα, τη χρησιμοποιούν ευρέως οι αμερικανοί και οι δυτικοευρωπαίοι πιλότοι αεροσκαφών, οι ραλίστες, και άλλοι πολλοί, για να δηλώσουν ότι “όλα είναι εντάξει”. Όμως στη Σαρδηνία και τη Βόρεια Ελλάδα η χειρονομία αυτή είναι προσβλητική και αντιστοιχεί στο προτεταμένο μεσαίο δάκτυλο των Αμερικανών.

Σχηματισμός κύκλου με τον αντίχειρα και το δείκτη: Το σήμα των Αμερικανών για το OK έχει ακριβώς το ίδιο νόημα στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης – όχι όμως και στη Γερμανία, όπου θεωρείται άσεμνη χειρονομία.

Τρίψιμο του μάγουλου: Το χρησιμοποιούν οι κάτοικοι της Γαλλίας, της γαλλόφωνης Ελβετίας και του Βελγίου όταν βαριούνται. Μην το δοκιμάσετε αλλού, δεν θα το καταλάβει κανείς.

Χειρονομία χαιρετισμού: Αποφύγετε αυτή τη φιλική χειρονομία όταν βρίσκεστε στην Ελλάδα. Μπορεί οι Έλληνες να την παρεξηγήσουν, νομίζοντας ότι τους λέτε “άντε στο διάβολο”. Οι Έλληνες αποχαιρετούν δείχνοντας την παλάμη τους.

Σχήμα 3.1

Συμβολικές χειρονομίες: Εμπόδια στη διαπολιτισμική επικοινωνία

Πηγή: Το κείμενο προέρχεται από δημοσίευμα του περιοδικού Newsweek της 12ης Νοεμβρίου 1990, με τίτλο “Στην Αθήνα, να δείχνετε το εξωτερικό της παλάμης” ©, Newsweek, Inc. All Rights Reserved. Ανατύπωση κατόπιν αδειάς.

Ορισμός της κατάστασης

Ένα σημαντικό τμήμα της κοινωνικοποίησης συνδέεται με την εκμάθηση των κοινωνικών ορισμών της πραγματικότητας – δηλαδή των βασικών τρόπων που χρησιμοποιούμε για να κατανοήσουμε και να νοηματοδοτήσουμε τον κοινωνικό και υλικό μας κόσμο. Ο William I. Thomas ήταν ο πρώτος που μίλησε γι' αυτό, διατυπώνοντας την έννοια του **ορισμού της κατάστασης**: την ερμηνεία ή το νόημα που δίνουμε στο άμεσο περιβάλλον μας (Thomas και Thomas 1928· Merton 1995).

Οι άνθρωποι διαφέρουν ως προς τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται και αντιδρούν στις διάφορες καταστάσεις. Για παράδειγμα, ένα όπλο σημαίνει διαφορετικά πράγματα για έναν στρατιώτη και έναν ένοπλο ληστή. Επίσης, προσλαμβάνει διαφορετικά νοήματα στην περίπτωση του θύματος μιας ληστείας, ενός κυνηγού ή κάποιου που τάσσεται υπέρ του ελέγχου της οπλοφορίας. Ένας άνδρας που κουρεύει το γκαζόν μπορεί να θεωρηθεί ότι καλλωπίζει τον κήπο του, ότι αποφεύγει τη γυναίκα του, ότι ασκείται, ότι υποστηρίζει τις οικιστικές αξίες της γειτονιάς του, ότι ενοχλεί το γείτονά του που προσπαθεί να κοιμηθεί ή ότι αυτή είναι η δουλειά του.

Καθώς το συμβολικό περιβάλλον μεσολαβεί ανάμεσα σε εμάς και το υλικό μας περιβάλλον, δεν βιώνουμε μόνο τα ερεθίσματα καθαυτά αλλά και τους ορισμούς τους. Ενώ όμως οι ορισμοί που δίνουμε στις καταστάσεις μπορεί να διαφέρουν, μόνον όταν καταλήγουμε σε κοινά νοήματα είμαστε σε θέση να εναρμονίσουμε τις πράξεις μας με αυτές των άλλων ανθρώπων. Ό,τι κι αν κάνουμε –παίζουμε ποδόσφαιρο, μιλάμε με κάποιον φίλο μας στο τηλέφωνο, κλέβουμε κάποιο κατάστημα, κάνουμε έρωτα, δίνουμε μια διάλεξη, διασχίζουμε κάποια πολυσύχναστη διασταύρωση ή αγοράζουμε ένα βιβλίο– πρέπει να αποδίδουμε παρόμοια νοήματα στη συγκεκριμένη κατάσταση αν θέλουμε να πετύχουμε κοινή δράση με τους άλλους. Επίσης, ο ορισμός που δίνουμε σε μια κατάσταση διαφέρει ανάλογα με την περίπτωση. Υπό αυτό το πρίσμα, ο πολιτισμός μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι τα συμφωνηθέντα νοήματα –οι κοινοί ορισμοί των καταστάσεων– στα οποία καταλήγουν τα μέλη μιας κοινωνίας. Η κοινωνικοποίηση είναι η διαδικασία μέσω της οποίας αυτοί οι κοινοί ορισμοί μαθαίνονται και μεταδίδονται από γενιά σε γενιά.

Οι κοινωνιολόγοι τονίζουν ότι οι ορισμοί που δίνουμε στις καταστάσεις επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζουμε την πραγματικότητα. Οι William I. Thomas και Dorothy S. Thomas (1928: 572· Merton 1995) διατύπωσαν αυτή τη θεώρηση με μια φράση που είναι γνωστή ως **Θεώρημα του Thomas**: «Αν οι άνθρωποι ορίζουν μια κατάσταση ως αληθινή, η κατάσταση αυτή είναι αληθινή ως προς τις συνέπειές της». Το θεώρημα του Thomas

στρέφει την προσοχή μας στο γεγονός ότι οι άνθρωποι δεν αντιδρούν μόνο στα αντικειμενικά γνωρίσματα μιας κατάστασης, αλλά και στη σημασία που έχει η κατάσταση για τους ίδιους. Το νόημα που θα δώσουν στην κατάσταση δεν καθορίζει μόνο το τι θα πράξουν ή και τι όχι, αλλά και ορισμένες από τις συνέπειες της συμπεριφοράς τους. Με αυτόν τον τρόπο, ο ορισμός της κατάστασης μπορεί να μετατραπεί σε μια αυτο-εκπληρούμενη προφητεία.

Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, ένας από τους λόγους που είναι τόσο επιζήμιες οι φυλετικές προκαταλήψεις σχετίζεται με το γεγονός ότι μπορούν να μετατραπούν, ως ορισμοί κατάστασης, σε αυτο-εκπληρούμενες προφητείες. Για πολλές γενιές, οι λευκοί όριζαν τους Αφροαμερικανούς ως φυλετικά κατώτερους. Οι λευκοί είχαν τον έλεγχο των κέντρων της θεσμικής εξουσίας και παρείχαν στους Αφροαμερικανούς λιγότερα κοινωνικά προνόμια και ευκαιρίες από αυτά που απολάμβαναν οι ίδιοι. Καθώς οι πράξεις τους καθορίζονταν με βάση αυτούς τους φυλετικούς ορισμούς, οι λευκοί διαμόρφωσαν κοινωνικές δομές –θεσμικές διευθετήσεις– που έθεταν τους Αφροαμερικανούς σε μειονεκτική θέση έναντι των λευκών. Έτσι, παρά το ότι το επίπεδο διαβίωσης των περισσότερων Αφροαμερικανών είναι αρκετά πάνω από το όριο της φτώχειας (Proctor και Dalaker 2003), σε σχέση με τους λευκούς, οι Αφροαμερικανοί έχουν μικρότερη πιθανότητα να αποκτήσουν καλή μόρφωση και υψηλά εισοδήματα καθώς και μεγαλύτερη πιθανότητα να απασχολούνται σε χειρονακτικές εργασίες, να ζουν υπό δυσμενείς συνθήκες στέγασης και να έχουν χειρότερο επίπεδο υγείας από τους λευκούς. Σχηματίζοντας και εφαρμόζοντας ορισμούς της κατάστασης, οι λευκοί έχουν δημιουργήσει μια κοινωνική δομή που χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη θεσμικών διακρίσεων.

Εαυτός και κοινωνικοποίηση

Η διαμόρφωση του **εαυτού** –δηλαδή του συνόλου των εννοιών με τις οποίες αυτο-οριζόμαστε– αποτελεί κεντρικό κομμάτι της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης. Δεν πρόκειται για κάποιο βιολογικό δεδομένο, αλλά προκύπτει στα πλαίσια της διαντίδρασης με τους άλλους. Ο εαυτός εκπροσωπεί τις ιδέες που έχουμε για τα χαρακτηριστικά, τις δυνατότητες και τη συμπεριφορά μας. Στον καθημερινό λόγο, ο εαυτός εμφανίζεται σε εκφράσεις όπως οι εξής: “είμαι υπερήφανος για τον εαυτό μου”, “μιλάω στον εαυτό μου”, “έχασα τον αυτοέλεγχο”, “ντρέπομαι για τον εαυτό μου”, “δοκιμάζω τον εαυτό μου”, “μισώ τον εαυτό μου” και “αγαπώ τον εαυτό μου”. Αυτές οι ιδέες αποτελούν την καρδιά της ανθρώπινης υπόστασής μας, είναι η συνειδητοποίηση ότι ο καθένας μας αποτελεί μια μοναδική προσωπικότητα, διακριτή από όλες